
HÍD

LXVIII. évfolyam, 7. szám
2004.
július

IN MEMORIAM

BORI IMRE

(1929–2004)

BORI IMRE

Bácsföldvár, 1929. december 28.–Újvidék, 2004. április 22.

Újvidéken 2004. április 22-én elhunyt Bori Imre, az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének egykor alapítója, majd hosszú évekig megbecsült professzora, a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia rendes tagja, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja, a magyar tudományosság legmagasabb elismerésével, a Széchenyi-díjjal, többszörösen Híd Irodalmi Díjjal és más díjakkal meg érdemrenddel kitüntetett író, magyartanár, irodalomtudós, irodalomtörténész, szerkesztő és kritikus, aki egy-két nappal ezelőtt még velünk volt, még beszélgethettünk vele, még figyelhettünk rá, meghallgathattuk, követhettük gondolatait, még számíthattunk rá. Még számíthattunk arra, hogy szavait és gondolatait követve válaszokat találunk gondjainkra és aggodalmainkra, megnyugtató bizonyosságot nyújtó, meg önbizalmat erősítő válaszokat. Sohasem nyugvó, mindig nyugtalan, a régiségben és hagyományban otthonos, de mindig az újra fogékony, az ismeretlent kedvelő szelleme példát mutatott nekünk, követhető, de semmire sem kényszerítő példát a tudomány és a szakma tiszteletéből, következetességéből és emberségből. Most, fájdalom, csak felidézni tudjuk szellemét és alakját, mostantól kezdve csak a könyveihez fordulhatunk támaszért és tanácsért, azokban találkozhatunk vele és beszélgethetünk is vele, mert mindenestül beleírta magát a könyveibe.

Bori Imre Bácsföldváron született 1929. december 28-án, karácsony és újév között. Születése napján, amikor felköszöntöttük, ki kézszorítással, ki verssel évről évre, az ünnepek is velünk voltak. Általános

iskoláit szülőhelyén, a gimnáziumot Becskerekén, Becsén, Zentán végezte, az újvidéki Tanárképző Főiskolán, majd a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén szerzett tanári képesítést. Jelen volt a tanszék alapításakor és onnan kezdődően nyugdíjaztatásáig, végigjárva az egyetemi ranglétra minden fokozatát, itt tanított. Vezette a tanszékot, amikor nem vezette, akkor is irányította, mert iskolát teremtett, az irodalomtörténeti gondolkodásnak és az irodalomismeretnek a magyar tudományosságban mindmáig számon tartott iskoláját hozta létre. Részt vállalt az egykori Hungarológiai Intézet alapításában és tudományos arculatának kialakításában. Kezdeményezője és alapítója a tanszék, majd az intézet évkönyvének, folyóiratának, könyvsorozatainak. Tanrendet, tanítási programokat, kutatási tervezeteket dolgozott ki és vezetett. Ötleket adott munkatársainak és tanítványainak. Írt, olvasott, levelezett és szervezett. Soha meg nem szakított kapcsolatokat teremtett a tanszék számára a magyar tudományosság egyetemi és akadémiai intézményeivel. Immár harminc éve éppen az ő kezdeményezésére folyamatos a tanszék együttműködése a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetével. Miközben hatékonyan és mértékadóan vállalt részt a vajdasági magyar kultúra más intézményeinek, szervezeteinek, irodalmi ünnepnapok, kultuszhelyek, színház, folyóirat, művelődési melléklet, rádió- meg tévéműsor létesítésében és működtetésében. Fáradhatatlan kezdeményező volt. Szinte nincs olyan intézménye a vajdasági magyar kultúrának, amely nem viselné magán az ő kezének nyomát. Egy személyben kultúrát teremtett, a vajdasági magyar kortárs kisebbségi kultúrát teremtette meg azzal, hogy megírta irodalomtörténetét, felfedezte számára múltját és hagyományait, szent és kultikus helyeit, elfeledett és porlepte alkotóit. Azt is tudta, hogy ennek a kultúrának idegen környezetben kell fennmaradnia, ezért szorosra kell fogni a délszláv kultúrákkal fenntartott kapcsolatait. Nevezetes könyvsorozatok, a *Hagyományaink*, a *Kövek* és más sorozatok megjelenése fűződik Bori Imre nevéhez. Húsz éven át, halálának pillanatáig szerkesztette a *Híd* folyóiratot. Amikor néhány nappal ezelőtt kórházba vonult, *Híd*nak küldött kéziratokat vitt magával olvasásra, miközben múltidéző írással készült a folyóirat megjelenésének hetvenedik évfordulójára. A kisebbségi kultúra megmaradása folyamatosságának jelképét ismerte fel a hosszú életű folyóiratban, ezért volt számára olyan fontos az évfordulás

szám szerkesztése, ezért küldött külön figyelemmel számon tartott munkatársainak írásra felkérő levelet. Ha írásainkkal válaszolunk erre a levélre, az ő emlékéit őrizzük és ápoljuk.

Van Bori Imrének egy emlékezetes, sokat mondó fényképe. Ő áll a kép előterében, háttérben sűrűre tömött könyvespolc. Mellette az íróasztala, tele könyvvel, füzettel, újságkivágásokkal, folyóiratokkal, papírlapokkal. Valahol az írógépe is látszik talán, mert kézzel írt, és írógépen másolt. Így születtek a művei. Mintha valamennyire fáradtan állna a képen, a test törekenységének jeleivel, de nyitott tekintettel, egyenesen néz maga elé. Az arcán mintha egy rejtélyes mosoly is átfutna. Büszkeség van a tartásában, talán azt mondaná, egyik kedvenc költőjével, a magyar irodalmi avantgárd „két apostola” közül Füst Milánnal, hogy „ez mind én voltam egykor”. Ez a könyvoszlop. A fényképen Bori Imre két kezét a melléig érő könyvoszlopon tartja. Ez voltam egykor, ez vagyok most, és ez is leszek, mondja beszédesen a fénykép. Kis- és nagyalakú, kemény és puha fedelű, fűzött és varrott kötésű könyvekből épült az oszlop, Bori Imre minden munkáiból. Tanulmány- és esszékötetek, kritikák és publicisztikák gyűjteményei, írói monográfiák és irodalomtörténetek, kapcsolattörténeti és világirodalmi tanulmányok, vitairatok és antológiák, tankönyvek és könyvsorozatok tervei. Egy könyvek között eltöltött, tartalmas és termékeny élet (nem minden!) termése. Olvasás- és írásfüggő volt Bori Imre élete. Más függőséget nem is nagyon ismert. Ezért épült oly magasra munkáinak oszlopa, és ezért a büszkeség a tekintetében, és ezért talán a fáradtság jelei is a test tartásában. Egy azonban biztos, a képen is jól látható, az évek fárasztották, nem a könyv és nem az írás. Életének utolsó napjáig olvasott, írt, szerkesztett. Nemrégiben vizsgáztatott is, bizonyítván, hogy gondolkodása és emlékezete kimeríthetetlen forrása az irodalomról, a magyar irodalomról, az éppen elmúlt századról való tudásnak. Szellemének és gondolkodásának a huszadik század volt otthona, abban nőtt fel, a század rettenetei és félelmei között, tudván, hogy nincs más választása, mint fennmaradni a háborúkkal, véres leszámolásokkal, táborokkal és népirtásokkal terhes században. A fennmaradásnak pedig nincs más útja, mint a megértés útja. A megértés pedig szavakban történik. A szó a gonosszal szembeni ellenállás eszköze. A szó lassan, de biztosan világosít fel és választja el a jót a rossztól, az emberit az

embertelentől. Bori Imre a szó ösvényén járt, de sohasem kitaposott ösvényeken, mindig a maga választotta és saját kezűleg kijelölt utakon. Tudta, ezen az úton viták várják és ellenfelek. Bátran szállt vitába és nézett szembe az ellenfelekkel, mert biztos volt a dolgában, hitt magában és a szóban, biztos volt benne, hogy a maga választotta út a jó út. Biztos volt benne, hogy célba ér, meg hogy éppen ez az út, ez az ösvény vezet célba. Éppen ez a megingathatatlan bizonyosság tette szavait és gondolatait nemcsak intellektuálisan, hanem emberi méltóságában is hitelessé. Ezért minden munkájában a gondolatot és gondolkodást erősítő emberi hitelesség fénye ragyog fel. Adatokat, tényeket, felfedezéseket közöl, de ezen túlmenően önmagát mondja és adja, megismételhetetlen és senkiéhez sem hasonlítható, nem is mérhető személyiségét.

Tudásának, ismereteinek, világlátásának és világértésének nagyobb, mégis csak egy része kerülhetett a könyvekbe. Az írás lassúbb mint a gondolkodás. Másik része tanítványainak és munkatársainak emlékeztében gyűlt össze, ott marad fenn és onnan járja be az értelem meg a szellem kifürkészhetetlen útjait. Az olvasás és írás mellett a tanítás volt másik szenvedélye. Tanított általános iskolában, tanított középiskolában, és tanított az egyetemen. Nemzedékek nőttek fel irodalmi olvasókönyveit és tankönyveit forgatva, nemzedékeket vezetett a magyartanár hivatása felé. A magyar tanszék alapításától kezdődően nyugdíjaztatásáig a tanszéken volt iskolateremtő tanár. Irodalmi felfedezéseivel teremtette meg és öregbítette a tanszék hírnevét. Szavainak és munkáinak hitelességét éppen ez a hűséges ragaszkodás biztosította a helyhez, ahol felnőtt, a szellemhez és a gondolathoz, amelyet magáénak vallott. Modern egyetemi tanár volt, tanult és tanított, ennyiből állt, vagyis a legtöbbször, pedagógiája és módszertana. Semmi sem tudta annyira kihozni sodrából mint a tudatlanság, a lustaság, a nagyképűség, az olvasatlanság. Fáradhatatlanul olvasott, mert tudta, hogy csak olvasással tudhatjuk meg, mi van a könyvben. És hogy mi van a világban, amelyben a könyv született.

Az írást, az olvasást, a tanítást meg az egyetemi oktatást, így együtt, a megértésre alapozta. Miként a huszadik század megismerését is. Megérteni egy könyvet, megérteni az irodalom történetének valamely korszakát és irányát, vagy valamely mások által elhanyagolt, esetenként elfelejtett fejezetét, megérteni a tanulni vágyó diák, tanítvány szándékát

– ez volt minden törekvése. Akkor is, amikor a magyar irodalmi avantgárdot fedezte fel a magyar irodalmi önismeret számára, akkor is, amikor hozzálátott a magyar irodalom modern irányainak feltérképezéséhez, a kortárs írók és költők értékeléséhez és befogadásához, meg akkor is, amikor megírta a vajdasági magyar irodalom első történetét. Nem a véletlenül múlt, hogy éppen ennek, a vajdasági magyar irodalomnak történetét írta fáradhatatlanul, évtizedeken át folyamatosan, változatlan kedvvel és szenvedéllyel; előbb csak a két világháború közötti időszak történetét dolgozta fel, aztán irodalmunk hagyományvilágát tárta fel, majd a második háború utáni, több mint fél évszázados szakasz sikereit és kudarcait állította a történetiség távlatába. Hogy a vajdasági magyar irodalomnak van (történeti és kritikai) önismerete, Bori Imre kutatásainak és felfedezéseinek köszönhetjük. Ugyanez mondható el a magyar irodalom huszadik századi hagyományértéséről is. Bori Imrének a magyar irodalmi avantgárd történetét és legfőképpen értékeit feltáró kutatásai adtak indítást a magyar és a vajdasági magyar irodalomtörténet-írásnak a múlt század irodalma újraolvasására, bevett ítéletek felülbírálatára és újrafogalmazására, elméleti és történeti szemléletváltásra. És Németh László intelmét követve gondolta végig, meg bizonyította is, hogy irodalmi önmagunkat csak a szomszédság tükrében ismerhetjük meg igazán.

Legújabb, alig néhány héttel ezelőtt megjelent könyve is olvasókönyv. A vajdasági magyar irodalom olvasókönyve. Ezer év világában, szövegek és adatok, tények és színhelyek, írásos vagy íratlan emlékek között pásztázik a vajdasági olvasókönyv. Most láthatjuk be, mintha halála előtt egy könyvvel, éppen ezzel a könyvvel, az *Ezredéve itt* címével figyelmeztetett volna mindannyiunkat Bori Imre arra, hogy hol kell keresni, milyen múltban, milyen értékrendekben megmaradásunk és jövőnk alapjait meg feltételeit. Ezer év szól hozzánk Bori Imre utolsó könyvéből. Ezer évet adott most a kezünkbe, és ránk bízta, mit kezdünk vele. Mintha azt mondta volna nekünk ezzel a könyvvel, szellemi végrendeletével, hogy olvassátok, lapozzátok, benne van a múltatok és a jelenetek is. Ha megértitek, valamennyit a jövőtökből is megláthattok. Abból, hogy mi vár rátok. Nem kelt illúziókat, de rámutat arra, mire kell odafigyelnünk. Ebben van Bori Imrének mindannyiunkhoz szóló, a vajdasági magyarság önbizalmát erősítő, de egyben figyelmeztető hagyatéka is. Tudnunk kell

majd olvasni, mindig újraolvasni ezt az emberi, intellektuális, szellemi örökséget. Felfedező volt, aki igazi emberi örömet a felfedezésben, múltbeli és kortárs irodalmi meg művelődési értékek feltárásában lelt. S abban is, hogy a feltárt értékeket mások számára hozzá- és leérhetővé tehette. Ezért írta fáradhatatlan szenvedéllyel a tanulmányait és adta ki a könyveit.

Ha könyveinek oszlopával maga előtt, Bori Imre azt mondta Füst Milán szavaival, „ez mind én voltam egykor”, és azt is, hogy ez vagyok én, ez a könyvoszlop előttem, két kezem most a könyvoszlopon nyugszik, másom sincs, ezt teremtettem, ezt hagyom örökül mindenkinek, akkor most, az emlékezés és búcsúzás nehéz óráiban mi magunk mondjuk, az is marad nekünk Bori Imre, a „mind”, a legtöbb, a könyvoszlopba sűrített mérhetetlen mennyiségű tudás és büszkeség szellemet és életet erősítő forrása: ez mind Bori Imre volt, és marad is számunkra. A hátrahagyott könyvei, előadásai és ő maga, alakjának, emberi tartásának emléke.

Mert vele mindig mindent meg lehetett beszélni.

Mostantól kezdve a könyveivel beszéljük meg a dolgainkat. Amíg olvassuk és beszélgetünk vele, jól halljuk majd a hangját is . . . Most elköszönünk tőle, istenhozzá Bori Imre, barátunk és tanárunk, feledhetetlen társunk az életben, ihletőnk és bátorítónk. De csak egy-két napra köszönünk el tőled. Azután elővesszük a könyveidet, és beszélgetünk veled, folytatjuk a korábban megkezdett beszélgetéseket, megkíséreljük bejárni az általad felfedezett útjait és ösvényeit a gondolkodásnak és írásnak, hogy magunkra találhassunk, ha már ilyen hirtelen és váratlanul, ilyen könyörtelenül és kiszámíthatatlanul magunkra maradtunk.

BÁNYAI János

Elhangzott az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén 2004. április 23-án megtartott gyászülésen.

Az egyházi szertartás: Harmath Károly, az újvidéki ferences rendház főnöke, Sztrikovits János bácsi főesperes és Bogdán József törökkanizsai plébános, pap-költő

Búcsúbeszéd: Bányai János

Pomogáts Béla

Bordás Győző

(Aleksandar Jovanović felvételei)

BORI IMRE SÍRJÁNÁL

A magyar tanszék, a Bölcsészkar, a vajdasági írók, magyartanárok, könyvtárosok és könyvárusok, Bori Imre barátai és tisztelői nevében búcsúzom az egyetemi tanártól, akadémikustól, a gondolkodás és írás mesterétől, az útbaigazítótól, aki könyveivel és gondolataival, előadásaival és bátorításaival mindannyiunknak támogatást és segítséget nyújtott. Rászorultunk mind a támogatására, mind a segítségére, mert csak a nyomában járhattunk, sohasem előtte. Mindent előbb fedezett fel mint bárki más. A huszadik századot, az avantgárd irodalmat, a vajdasági írás múltját és jelenét, a magyar irodalom és kultúra sokirányú kapcsolatait és függőségeit. Sokszor volt egyedül abban, amit gondolt, és abban is, amit vállalt. Gondolatai és vállalásai nemegyszer ütköztek az ellenállás falába. Mert kritikus volt, az irodalom, a kultúra, a szellem bírálója. Nem bírálja, hanem bírálója, aki azért mond ítéletet, hogy értékekre találhasson. Fáradhatatlanul az értéket kereste. Írásban, szóban, tettben egyaránt. A Vajdaság legmagasabb csúcsát tekintette jelképnek, a Fruška gora hegység csúcsát, ahonnan belátni Szerémség lankáit, a Bácska sík földjét, és napos időben talán a Bánát is látszik. Jelképnek vette a féltett vajdasági hegység magaslatát, bár nem ahhoz mérte se magát, se kultúránkat. Nem a Čot volt a mérce, csupán jelzés volt számára az „ezredéve itt” bizonyossága. Ebből a bizonyosságból származott és származhatott hite abban, hogy lehetséges az emberhez méltó élet, meg hogy az ember azért van a földön, hogy értéket teremtsen, főképpen kulturális értéket, mert a kultúra az a tér és idő, amely

megadatott számunkra, és amelyben létezésünk és létünk is értelmet nyer. Hatalmas életművet épített fel ezekre az alapokra. Példamutató, tartalmas, megőrzésre és óvásra méltó életművet. Róla nem készült monográfia, ő írt könyvet másokról, mert mindig másokra gondolt, mások művének megértésére törekedett, mert tudta, hirdette is írásai-ban, hogy másokért érdemes tenni és cselekedni. Munkáját és személyét megbecsülés övezte, még akkor is, ha a neki járó elismerés mindig késett. Most, amikor búcsúzunk tőle, mert elment közülünk és magunkra hagyott bennünket, ebben a fájdalmas órában nem is gondolhatunk másra, mint a könyveire, egymást követő köteteire, amelyekbe beleírta önmagát, az egész életét, eszméit és gondolatait, hogy az utána jövőknek lehessen miben megkapaszkodni. Mert Bori Imre élete és életműve irányt szabott kultúránknak, irodalmunknak, mindannak, ami vagyunk és talán még lehetünk is. Ha a könyveit olvassuk, magunkra találunk, mert nemcsak hozzánk, rólunk is szólnak. Őrzik a könyvek Bori Imrét, a tudós tanárt, a tekintélyt, aki nem másból, a szavakból teremtett emberhez méltó világot.

Friedrich Hölderlin *Patmoszából* idézek Bori Imre koporsója mellett:

*Közeli
S megfoghatatlan az Isten.
De ahol veszély fenyeget,
Fölmagaslik a menedék is.
Sötétségben fészkelnek a sasok,
S félelmet nem ismerve járnak
A szakadék fölött az Alpok fiai
Az ingatag fahídon.
Tehát, mivel körös-körül
Az idő ormai tornyosulnak,
S közel élnek szeretteink,
Tikkadva a legkülönállóbb csúcsokon,
Adj ártatlan vizet nekünk,
Adj szárnyat, hogy hűségesen
Átjuthassunk és visszatérjünk.*

Istenhozzád, Bori Imre. Elmentél közülünk, nem láthatunk többé, mégis velünk leszel, ma is, holnap is, mert mérhetetlenül sokat adtál nekünk és nagyon sokat bíztál ránk.

Nyugodj békében!

BÁNYAI János

Elhangzott Bori Imre temetésén 2004. április 26-án.

„Gyakran jut eszembe Péterfy Jenő kijelentése: Mindenki, aki magyarnak született s így akarva, nem akarva vállalja szenvedésünket, kárpótlást kap azáltal, hogy Arany Jánost eredetiben olvashatja.”

Kosztolányi Dezső

SVETOZAR PETROVIĆ GYÁSZBESZÉDE

A Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia és Vajdasági Alosztálya nevében búcsúzom Bori Imre megbecsült tagunktól.

Bori Imre professzort a Vajdasági Akadémia 1984. november 22-én vette fel levelező tagjai sorába, majd 1990. december 3-i kinevezéssel rendes tagja lett testületünknek. Székfoglaló beszédét – *Rálátás Ivo Andrić novellisztikájára* címmel – 1991. december 18-án tartotta. Időközben a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia rendes tagja is lett 1991. május 29-étől. Akadémikusként is sokoldalú tevékenységet fejtett ki, kezdve attól, hogy már a nyolcvanas években aktív szerepet vállalt a *Colloquia Litteraria* koordinációs bizottságában, egészen addig, hogy nemcsak kutatta, hanem vezetője és irányítója volt A szecesszió a magyar és a szerb irodalomban című projektumunknak. Mindez persze csak töredéke annak a hatalmas életműnek, amit maga mögött hagyott, mintegy harminc könyvében, majd mind az újvidéki Hungarológiai Intézet egyik alapítója, számos generáció egyetemi tanára, a *Híd* folyóirat két évtizeden át főszerkesztője, több antológia összeállítója, szerkesztője, szakvéleményezője . . .

Természetesen magyar nyelven írt, de egyes műveit más nyelvekre is lefordították, s így a szerb, a horvát, a szlovén és a szlovák nyelvet beszélők is sok mindent olvashattak tőle, mint ahogy Bori Imre ezeknek a nyelvterületeknek az irodalmával megismertette a magyar olvasóközöniséget.

Mi az Akadémián nagyra értékeltük a XX. századi magyar irodalom terén kifejtett munkásságát, de ugyanúgy becsültük a jugoszláviai magyar irodalom elő- majd történetének szisztematikus földolgozását, s nem utolsósorban a komparatistikai, tehát a magyar és délszláv népek irodalmáról készült összehasonlító tanulmányait is.

Régen, még mielőtt személyesen is megismertem volna Bori Imét, és még mielőtt a hetvenes években a szarajevói *Izraz* folyóiratban megjelentek volna írásai a magyar, a szerb és a horvát avantgárdról, ami akkoriban, ne feledjük, pionír, azaz úttörő munkának számított, véleménye egybecsengett azzal, amit én a Nyugaton élő hungarológusoktól hallottam. Később viszont élvezetesebbek voltak a vele való találkozásaim. Máig emlékszem azokra a megállapításaira, amelyeket Sinkó Ervinről, Csokonai Vitéz Mihályról, Csáth Gézárról vagy Radnóti Miklósról mondott. Ugyancsak mély emlékezetembe vésődött, hogyan beszélt színházi élményeiről, vagy a néprajzról, s mily szeretettel szólt tanítványai és fiatalabb kollégái jó, új könyveiről, legyen az tanulmány, dráma vagy éppenséggel regény. Az utóbbi években mintegy szabályszerűvé vált, hogy egymás mellett ülünk az akadémiai üléseken, s így eszmét tudtunk cserélni sok mindenről. Legutoljára február derekán találkoztunk, amikor még a fáradtság jelei csak a járásában mutatkoztak, de intellektuális érdeklődése lankadatlan volt. Már volt véleménye a legújabb Nobel-díjasról, a zenitizmusról most megjelent friss tanulmányról, örült, hogy a könyvkereskedésben rátalált Vasko Popa posztumusz megjelent fiatalkori verseire . . .

Hiányozni fognak ezek a röpké találkozások Bori Imrével. És sok kollégájának is az Akadémián, de az Akadémia életében is, mert távozásával nagy űr, szomorú üresség keletkezett.

Köszönet Bori Imre akadémikusnak mindenért, amit tett. Nyugodjon békében!

SOKAT TANULTUNK TŐLE

Budapestről érkeztem, hogy kifejezzem részvétünket Bori Imre családjának, barátainak és munkatársainak, és fejet hajtsak ez előtt a koporsó előtt. A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének, a Magyar Írószövetségnek és az Anyanyelvi Konferenciának részvétét adom át a családnak és mindannyiatoknak.

Ahogy belegondoltam abba, hogy miről is kellene beszélnem itt, Bori Imre ravatala előtt, eszembe jutott nagyon sok minden; eszembe jutott az, hogy hogyan találkoztunk először, ezelőtt negyven esztendővel egy budapesti könyvnapon, hogyan voltunk együtt Budapesten, Szegeden, Újvidéken, a kanizsai írótáborban, a szabadkai Kosztolányi-napokon, irodalomtörténeti konferenciákon és baráti asztalnál, nagyon sokszor, a Čirpanova utcában egy olyan baráti asztalnál, amelynek a szóvivője mindig is Bori Imre volt.

Nagyon sokat kaptam és nagyon sokat tanultam tőle, mint ahogy kollégáim is, a budapesti intézetnek a kutatói is sokat tanultak tőle. Nem is azokra a könyvekre gondolok elsősorban, melyekről Bányai János barátom az előbb említést tett, és amelyekbe Bori Imre a 19. és a 20. század magyar irodalmának, a magyar modernitásnak, a magyar és a délszláv irodalmak kapcsolatainak kutatásában vagy éppen az irodalomkritikai és irodalomelméleti munkában alkotott maradandót. Inkább két nagyszerű erkölcsi értékre gondolok, a szabadságnak és az alkotó munkának az értékeire.

Bori Imre egy olyan világban tudott szabad ember lenni, amely a legkevésbé sem kedvezett a szabadságnak, és ez természetesen egyaránt vonatkozik Magyarországra és az egykori Jugoszláviára. Bori Imre függetlenül tudott gondolkodni, nem ideológiák, nem előírások, nem felülről érkezett tanácsok szabták meg a gondolkodását és értéktudatát, hanem az a szabadság, az a szellemi függetlenség, amelyet mindig meg tudott őrizni, és amelyet minden írásában, minden könyvében gazdagon tudott kifejezni és érvényesíteni.

A másik ilyen érték a cselekvő és szorgos munkának az értéke. Hiszen az a hosszú sor könyv, amely egy kisebb könyvtárral ér fel, maga is ennek az állandóan jóra törekvő, a kutatómunkába belemerülő életnek volt az eredménye. Bori Imre a magányos tudós életét élte. Hiszen egy irodalomtörténész nem is igen lehet más, mint a könyvtár rabja, aki persze éppen ebben a rabságban érzi igazán szabadon magát. Bori Imre tudta azt is, hogy a magányos munka az egyik legfőbb emberi érték. Könyvek, életművek, gondolatok fölé hajolva kereste egy-egy emberi sorsnak, egy-egy irodalmi műnek, vagy akár egy egész irodalomnak, a vajdasági magyar irodalomnak az értelmét és üzenetét. A teljes magyar irodalom üzenetét és igazságát.

Tudta tehát, hogy a magányos tudósi műhelynek nagyobb közösségi és nemzeti küldetése van. Mindabban, amit létrehozott, fel akarta mutatni a magyar szellem, a vajdasági magyar szellem értékeit. Bori Imre nem állt ki a politikai pódiumokra, életműve mégis erősebb közéleti szerepet vállalt, mint a legtöbb politikus tevékenysége. Ez az életmű üzenetet és igazságot jelent, hiszen egy kultúrát képviselt, egy nemzeti közösség megmaradásának a gondolatát szolgálta.

Alig múlt el egy esztendő, hogy utoljára láttam. A múlt év március 15-én találkoztam vele az Országház épületében, ahol a legnagyobb magyar kulturális kitüntetést, tudományos díjat, a Széchenyi-díjat vette át. Láttam az arcán az örömet. Láttam a tudós örömét, akinek sok-sok fáradozását mégiscsak elismerte és megkoszorúzta a hivatalos elismerés. A mindannyiunkat eltöltő fájdalom valamiféle csendes enyhítéseként mondhatom azt, hogy Imrének nem kellett úgy eltávoznia közülünk, hogy a magyar szellemi életnek, Magyarországnak ezt a köszönetét ne kaphatta volna meg.

Amikor most búcsúzom tőle, akkor a személyes emlékeken, baráti együttléteken és a könyvtárnyi könyvén túl, ennek a tavalý március 15-én látott öröme és elégedettségnek az emlékét szeretném magammal vinni, és szeretném mindenkivel, aki itt van, megosztani. Egy tudós, aki a maga tudományos munkájának az eredményességével és elismertségével zárhatta le az életét, nem távozhatott erről a földről boldogtalanul. Bori Imrét, midőn visszatekintek rá, boldog embernek látom. És azt hiszem, hogy ezt az emberi boldogságot, a jóvátételnek, az elismerésnek, az öröme ezt az érzését vihetem most magammal innen a koporsótól Budapestre.

Imre, nyugodj békében. Az emlékedet meg fogjuk őrizni.

POMOGÁTS Béla

BORI IMRE TEMETÉSÉRE

Tisztelt gyászoló család, tisztelt gyászbba öltözötték!

Itt e koporsó előtt – s a még máig tartó döbbenet hatása alatt is – csak azt mondhatjuk: elveszítettük mi, vajdasági, jugoszláviai magyar, délvidéki, kisebbségi, vagy ha akarjuk, az egyetemes magyar irodalom „déli hajtása” írói – az *édesapánkat*. Mert édesapánk volt Bori Imre az elmúlt harminc–negyven évben valamennyiünknek, akik csak tollat ragadtunk a kezünkbe . . . Megértő, oktató – és ha kellett – ostromzó tanító-édesapánk. Valaki olyan, mint egy nagycsalád-szervezetben, ha nem is a legöregebb, de a legbölcsebb, aki ha – végső szükségletben az asztalra csapott –, illet mindenkinek csendben tovább tennie a dolgát.

Igen ám, csakhogy ezt a tekintélyt ki is kellett vívni. S Bori Imre kivívta: Kívívta azzal, hogy tanári, kritikus, irodalomtörténész, művelődéstörténész s – egy időben a kiadó szerkesztőjeként is – mindig helytállt. Megszerkesztette 1960-ban *A vajdasági magyar ég alatt* című költészeti antológiát, majd az irodalmunk jelenét prezentáló *Irodalmunk kiskönyvét*, amiből aztán nőni kezdett az az ötször is terebélyesedett kötet, amelyet ma már úgy hívunk: *A jugoszláviai magyar irodalom története*. De hogy ezzel nem elégedett meg, az természetes, s mire ugyancsak mára az *Ezredéve itt* című szinte klasszikusnak mondható olvasókönyvét is kezünkbe vehettük, láthattuk, egy életen át végzett gyűjtőmunka gyümölcsét tartjuk a kezünkben.

És így araszolgatott a XX. századi magyar irodalomban is, melynek gyökereit Arany János munkásságában találta meg, s eredeztette Krúdyn, Móriczon és Kosztolányin keresztül, hogy csak azokat említsük, akikről monográfiát is írt, de látószögébe bevéve a kapcsolattörténetet is: a magyar, szerb, horvát irodalmi háromszöget, Andrićot és Krležát is mérlegre téve. Neve így egybeforrt azzal a korrallal, amit a történelem egykoron majd, lehet rövid szeletként, a jugoszlavinizmus terminus technicusszal fog elkönyvelni.

E koporsó fölött állva viszont elsődleges feladatunk, hogy honi irodalmunk érvényesítéséért tett fáradozásaiért mondjunk köszönetet, amiért egybegyűjtötte és monografikusan ábrázolta, mondjuk, Szentleky életművét, de akár a Sinkó Ervinét, Szirmai Károlyét, Gál Lászlóét, Herceg Jánosét, Fehér Ferencét is említhetném.

Mindannyiunk édesapja volt tehát, s így is fogunk rá emlékezni.

A gyász perceiben sem tudok megfelelni arról sem, hogy húsz éven át milyen lelkesedéssel szerkesztette a mára hetvenévéssé öregedő *Hidat*. Nem volt hét, csütörtök, hogy be ne jött volna a szokásos fogadóóra, kivéve a múlt csütörtököt . . .

Ekkor először nem volt ereje, hogy tanári pedantériával fél tízkor meg ne érkezzen, átvegye a heti postát, s aztán várja a munkatársakat kéziratokkal, kérdéseikkel, problémáikkal együtt.

Hétfőn reggel kért, menjek el hozzá az elolvasott, ünnepi *Híd* kéziratáiért meg a könyvrecenzióért, mert be kell mennie a kórházba.

Az aznap reggel nyomdánkából megjött *Híd* áprilisi számával érkeztem.

– Látja – mondta, – az embernek a bajban is vannak örömteljes pillanatai!

S átlapozva a friss számot, elégedetten tette a kórházi pizsamája fölött már ott álló Marcus Aurelius elmélkedései kötetre a *Hidat* is.

Most, hogy betegági éjjeliszekrényéről visszakerült a könyv, nézem a margón vont ceruzavonalakat. Többet is idézhetnék, de most csak kettőt: „A pusztulás semmi más, mint változás. Ebben a változásban kedvét leli a mindenség természete, amely szerint minden megfelelő rendben történt, öröktől fogva egyazon elv szerint történik, és időtlen időig ugyanúgy fog történni.”

S végezetül: „Apolloniosztól tanultam, hogy gondolkodásom szabad, körültekintő, de azért határozott legyen, hogy egy pillanatig se nézzek más vezércsillagra, hogy lelkem egyensúlyát mindig megtartsam . . .”

S még valamit találtunk a könyvben: ha nem is teljesen befejezve és már erősen szálkás kézírással, a *Híd* ünnepi számának vezércikkét bizonyítékként annak, hogy utolsó lehetőleg dolgozott! Csak sajnálhatjuk, hogy ezt az ünnepséget, amelyre pedig már hónapok óta készült, nem érthette meg.

Tudás, tolerancia, tisztesség – szokta volt mondani Bori Tanár Úr, míg búcsúzott a *Híd* fogadóóráról, s tette mindig hozzá azt, amit utolsó, múlt hétfői találkozásunk kiskapui búcsú-kézfogásakor is mondott: – Őrizzék a *Hídat*!

Tisztelt gyászolók: írói *édesapánkat* temetjük!

Béke poraira, Bori Tanár Úr!

BORDÁS Győző

ÜZENETVÁLTÁS FÉNYÉVEK TÁVOLÁBÓL

SZELI ISTVÁN

Vannak az életnek s szerves tartozékának, az elmúlásnak bizonyos érintkezési pontjai és találkozásai, amelyek nemcsak megdöbbenetek, de értelmezésük a maguk jelképiségével, egymásba kapcsolódásával, kölcsönösségével a józan elme számára is kemény próbát jelent. Valami ehhez hasonló kísértett meg jómagamat is, amikor nemrég felkértek, hogy vegyek részt az ötvenöt esztendeje érettségizett egykori zentai diákjaim jubiláris találkozásán. Annak a nemzedéknek az összejövetelén, amelyhez Bori Imre is tartozott. S amelynek öt évvel ezelőtti, félszázados találkozásán ugyancsak búcsúztatás jutott osztályrészemül, akkor Tóth Horgosi Páltól. S mint akkor, a búcsú motívumaként a háttérben ezúttal is irodalommal összefüggő kérdés húzódik meg.

De hogy mondanivalóim legalább némileg érthetőbbek legyenek, el kell mondanom, hogy életem értelmét sommázó kísérleteim során elhatároztam, hogy még egy (talán utolsó) próbát teszek a régen kísértő és nyugtalanító téma, a lelki-szellemi honosság kérdésének a megválaszolására, ami a nemzeti egység és a regionalizmus fogalmaival sokszor erőszakosan társítva és politikai szennyeződéstől sem mentesen ma is ott kísért sokak tudatában. Így került sor arra, hogy a témakörhöz tartozónak vélt följegyzéseimből s korábbi vázlataimból összeállítsak egy panorámát, amelynek ezt a címet szántam: *Tájkép- és portrévázlatok Zenta honlapjára*. Ez szolgált aztán alkalomként az utolsó üzenetváltásomra Bori Imrével. Olyan gondolatcserére, amely itt, e földön indult, de immár fényévek térségeiben folytatódik.

Miután összeállt a kézirat, akkor ért a döbbenet: hiányzik belőle Bori Imre. Igaz, csak tételszerűen, neve szerint, csak szócíkként, viszont jelen van benne jól felismerhető szemléletvilágával, irodalmunk értéktudatával, esztétikai rangjának és helyének megállapításával. Kihagyása nyilván egyenes cáfolata lenne saját elvi álláspontomnak, amit könyvem Előhangjában így fogalmaztam meg: „ . . . az ember karaktervonásai, szellemi, lelki, érzelmi, gondolkodásbeli, etikai magatartása, jelleme s teljes meghitt benső világa, következésképpen hovatarozása sem a lakhelyi illetőség ügye, nem a születési anyakönyv bejegyzésének a kérdése, még kevésbé a lakosságnyilvántartó hivatal adatainak a velejárója”. S ugyanerről az elvi álláspontról a maga szépírói módján az önnön „zentaiságáról” valló, Tiszaszöllősről Budapest közbejöttével Zentára, majd Szegedre került Zágon István ezt írja: „ . . . szinte ragyogó emlékeimet őrzöm még ma is a zentai gimnázium felső hat osztályáról, ahol Orbán Károly volt az osztályfőnököm, Veress Árpád, doktor Fülöp Adorján és doktor Teleky István a legkedvesebb tanárim. [. . .] Nem tudom, hogy a zentai gimnázium humánus légköre és a *Szegedi Napló* füstös levegője nélkül vállalkozni mertem volna-e mérnöki körző mellett még az írói toll forgatására is. De most, amikor megindultan mosolygok arra a csoportképre, amelyet Sztudényi kántor úr kertjében készíttetek a zentai gimnázium néhai hatodik osztályáról, és amelyen még él Bobán Jóska, Vartus Feri, Burány Náci, Gere Kelemen meg a többi mind, akiket annyira szerettem – ugyanakkor mélységes, hálás tisztelettel gondolok azokra, akik írói pályámon elindítottak: Móra Ferencre és Juhász Gyulára”. Eljárásom igazságtalansága Bori iránt még nyilvánvalóbb lett előttem, amikor beláttam, hogy Zágonhoz hasonlóan ő is részese lehetett a „zentai gimnázium humánus légkörének”, meg hogy ő már nemcsak az Irodalmi Alap tagja volt, hanem két ország akadémiaiáé is. Mulasztásom miatt azzal próbáltam magam előtt mentegetőzni, hogy róla már több ízben is alkalmam volt írni és szólni hatvanesztendő kapcsolataink során. Itt azonban másról volt szó. Arról, hogy neki is ki kellett volna jelölnöm a helyét a „honlapon”, mert az nem a születésnap jókívánság súlytalanságával röppen tova az ürbe, hanem egy közösség útjelző mérföldkövének a szerepét tölti be. Arról nem is szólva, hogy közös érzés- és tudatvilágunk építőelemeit, kísérő- és kiegészítő motívumait ismerhetjük fel az egész életén átvonuló Tisza-kö-

zelségben is (a bácsföldvári szülőhely, a zentai felsős gimnazista élmények, a csókai pályakezdés és családalapítás). Felületességem fölött érzett aggályaim még csak növekedtek, amikor arról értesültem, hogy a Kiadó éppen őt bízta meg kéziratom elbírálásával. Nyilvánvaló: teljes joggal, hisz szellemi térségünkben ő az irodalmi-művészeti-szellemi regionalizmussal kapcsolatos tudnivalók legavatottabb ismerője. S amire ezúttal is nyomatékosan rá kell mutatnunk: nemcsak a *mi* (a közelmúltban jugoszláviainak nevezett) irodalmunk határaitól, dimenzióiról, viszonylatairól van szó. A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténetének megfelelő kötete (*A határon túli magyar irodalom, IV.*, 1982) Bori Imre munkásságának jelentőségét abban összegezi, hogy a jugoszlávai magyar irodalom múltjának feltérképezésén túl tudatosította annak önértékeit, „felismerte azokat a vonásokat, amelyek fejlődési ívét és esztétikai értékeit sajátossá teszi, megszüntetve ezzel a hagyomány-nélküliség érzését, valamint az állandó függőségi viszony látszatát. Ítéletalkotása és szempontjai azonban nem kizárólagosak. [. . .] Az önértékek, az esztétikai és emberi sajátosságok felismerése tehát nem vezet bezárkózáshoz, hanem éppen ellenkezőleg: nagyobb nyíltsághoz a világ felé, melynek kétségtelen feltétele az irodalom múltjának, hagyományának, egyedi értékeinek felismerése és objektív megítélése”.

Nos, éppen ez a tágasság, az általa bejárt emberi világ nagy térsége teszi majd szükségessé, hogy minap távozott társunknak immár ne egy város honlapján jelöljük ki a helyét, hanem egy monográfia tág keretei között. Ezt azonban már nem egykori tanárától kell elvárnunk, hanem volt diákjaitól. Énrám, akinek szövegével utolsó óráit töltötte, mindössze az tartozik, hogy az ifjút férfivá érlelő egykori alma mater falai közül fényévek távolába küldve szavaimat megköszönjem, hogy életének válságperceiben is egyértelműen és érvelő higgadtsággal mutatott rá kéziratomnak azon helyeire, amelyeken – mint írta – a többiekhez mérten „a kevesebb ihlet nyomai” vehetők észre. De nem tagadom, jólesően olvastam azt a megállapítását is, hogy „Ami közös az írásokban, az a »zentai« ihlet, az ihletett lokálpatriotizmus, valamint az író páratlan, kimunkált előadás-művészete, a szó legszebb értelmében nemes prózája. Ez a jellemzője még az aránylag jelentéktelen témának is rangot ad, a szöveg értékét »megemeli«.”

Nem a recenzens rám nézve kedvező véleménye miatt tartom fontosnak idézni ez utóbbi sorokat, hanem azért, hogy felhívjam a figyelmet valamire. Arra, hogy Bori Imre irodalomtudományunk azon ritka jeleihez tartozott, akiket az elemzett szöveg nyelvi megformálásának a kérdései is érdekeltek. Azon egyszerű oknál fogva, hogy meggyőződése szerint az irodalom bármely ága vagy műfaja nyelvi műalkotás. S ahogyan a festő művéhez elsősorban annak színei, formái és vonalai alapján közeledünk, az írással foglalkozó embertől is anyagának, a nyelvnek a föltétlen birtoklását és kezelését kell elvárnunk. Szomorúságunk e napjaiban kétségtelen vigaszt nyújthatna számomra az a tudat, hogy egykoron, ötvenöt éve magam is hozzájárultam e magas igény kialakításához, s hogy azt Bori Imre még középiskolai örökségként vihette magával a zentai gimnáziumból.

PAP JÓZSEF KÉT VERSE

EPITÁFIUM

Bori Imre sírkövére

Munkásságomért
ezer év pihenés jár.
És rá még ezer.
Mákvirágoktól
eltanulom majd, mi a
dolce far niente.

B. I. KOPORSÓJA MELLETT

Még el se temettünk
és máris
egy apokrif vigasz

Taglózó gyászomban

Az hogy szomszédok leszünk
közös parcellánkon
még egy ezred évre

Befelé ontva könnyeim!

A LÁTÓ ÉS AZ ELIGAZÍTÓ

KALAPIS ZOLTÁN

Pályám egyik nagy fordulóján lépett az életembe Bori Imre, mégpedig meghatározó módon, perdöntően.

1975-ben, egy súlyos betegségből felépülve, visszavonhatatlanul eldöntöttem, hogy visszatérek oda, ahonnan elindultam: az íráshoz, miután éveket töltöttem redaktori posztokon (hét esztendő nap szerkesztőként, négyet főszerkesztő-helyettesként, hármát főszerkesztőként). Ennek érdekében, szívinfarktusomra hivatkozva, leköszöntem. Nem ment egészen simán: a fordulatra többen is gyanakvással tekintettek, a készülő felelősségre vonás előli megfutamodást látták benne. Még hurkot is vetettek volna a nyakamba, ha nem jön az intés: hagyjátok az embert dolgozni (futni)?

Így lett a szerkesztő-újságíróból újra író-újságíró.

Ekkor, 47 éves koromban, „az emberélet útjának felén túl”, nyakamba vettem az általam körülhatárolt világot, a Bánátot, s egymás után jelentek meg riportsorozataim a téglavetőkből lett gyári munkásokról, az olajbányászokról, a külföldről hazatérő munkavállalókról, a Delibláti-homokpuszta lakóiról.

Nos, az egyik ilyen írásfüzérre, amely Tanyai krónika címmel jelent meg a *Magyar Szó* tárcarovatában, Bori Imre reflektált 1976 júliusában, a Kilátóban heti rendszerességgel megjelenő Az olvasó jegyzetei című rubrikájában. Úgy találta (resteltem idézni dicsérő szavait), hogy a szerzőnek csak éppen a „nagyítást”, a részletezést kellene elvégeznie, hogy az olvasott szöveg átváltozzon *Szociográfiai felfedezésé* (kiemelés

B. I.), s még hozzáfűzte azt is, hogy „érzésem szerint több van a szerző »tollában«, mint amennyit, engedelmeskedve az újság követelményeinek, megírt.” Biztatta a szerzőt, álljon munkához, a kiadót pedig arra ösztönözte, hogy „rendelje meg” a nagyobb, a teljesebb, a kikerekedett Tanyai krónikát. (Ez az utóbbi valahogy elmaradt, de én megszívletem tanácsát, s elkészítettem egy könyvet – *Vándorok és letelepülők*, 1985 – a bánáti magyarság migrációs útvonalairól, azaz arról a lendületes korszakról, amikor a faluközösségek testéből tömegesen szakadt ki a parasztság.)

Borit korábbról is ismertem, de nem voltam közelebbi kapcsolatban vele, nem tartoztam udvartartásához. Ha szóba került, dús koronájú, hatalmas tölgyfaként jelent meg előttem, amely uralja a tájat, árnyékában csak néhány fűcsomó nőhetett. Még egy képem van róla: látom, hogy felfelé halad a látófa fokain, azzal a szándékkal, hogy szemmel tarthassa a környéket, kiváltképpen az irodalom tartományát.

Az én szememben mindig is ő volt a irodalom birodalmának vezére (fejedelmet nem mondhatok, mert ez a cím Herceg Jánost illette meg), az irodalom pápája, ahogy még legközelebbi munkatársai is nevezték – a háta mögött.

Nos, ez a kivételesen fogékony és nyitott ember, alighanem éppen az őrfáról pillantotta meg a kivénhedt zszurnalisztát, ahogy kitartóan körmöl, s hírül adta, hogy itt valami készül, érdemes odafigyelni. S – urambocsá! –, még az irodalom kapuit is nyitogatta előtte.

Nem tudom, mondjam-e: amikor a „felfedező” cikk megjelent, mardarat lehetett volna velem fogatni. Módfelett megnőtt az önbizalmam, megerősödött bennem a tudat, hogy jó úton járok.

Bevallom, napokig nem tudtam szabadulni attól a gondolattól, hogy lám, egy akadémikus irányította a figyelmet egy autodidaktára, s bátorította: ne csak újságban gondolkozzon, könyvben is!

*

A jó szó, a biztatás üdvös hatása még tartott, amikor egy újabb meglepő jeladás, egy újabb „lökés” érkezett irányából. Ez is még 1976-ban történt, az év vége felé. En továbbra is kívül álltam baráti és szakmai körén – csináltam a magam dolgát –, ő viszont változatlan, ahogy írta is, „felcsillanó érdeklődéssel” figyelte munkásságomat. Ha úgy ítélte meg,

hogy érdemes nekem segíteni, akkor ezt önzetlenül meg is tette: a hónap alá nyúlt . . .

1976. október 15-étől október 24-éig a *Magyar Szóban*, Történelmes gyilkosságének címmel, tíz folytatásban, közzétettem vizsgálódásaimat egy újkori, észak-bánáti ballada cselekményének valós hátteréről. Tóth Ferenc folklorista jegyezte fel egy töredékét, adatközlőjének szavaival együtt: „Ez tény igaz vót, egy magyarcsernyei fiú vót, aki elment 20-ban a tóbai búcsúra, és ott agyonszúrták egy lányé.”

E közlés nyomába credve kiderítettem, hogy az esemény 1920. május 30-án történt Tóbán: az egyik kocsmá előtt a tóbai Bálint Jóci egy háborúból visszamaradt katonai rohamkéssel agyonszúrta a csernyei Deák Gyurit, akinek anyját, sírját, fényképét megtaláltam, beszéltem a szem- és fültanúkkal, felkutattam a per anyagát.

Nos, népünk ezt a kocsmai históriát énekelte meg, ennek több töredékét, meg egy teljesnek mondható változatát le is jegyeztem.

A további részletezés helyett szögezzük le a végkövetkeztetést: a XX. század húszas éveiben Észak-Bánátban még élt a balladaalkotás kényszere, pedig Seprődi János, a neves erdélyi gyűjtő már a XIX–XX. század fordulóján arról írt, hogy „efféléket újakat költeni a népnek ma már nincs sem ideje, sem nyugalma, sem hangulata”.

Bori Imre, aki sok fából faragott ember volt – a néprajz is egyik érdeklődési területe volt –, ekkor újra színre lépett, s egy egészen rendhagyó döntést hozott: az írást egy napilap hasábjairól kiemelte, s egy tudományos folyóirat kolumnái közé sorolta (*Hungarológiai Közlemények*, VIII. évf., 28. szám).

Az egy napig élő újságból a periodika tartósabb, bibliográfiailag is számon tartott munkái közé.

Ezt a „műveletet” még egyszer megismételte: átvette A bánáti mesemondó című írást (Adalékok Borbély Mihály életrajzához), amely úgyszintén a *Magyar Szóban* jelent meg 1977. május 15-étől 27-éig. Később már megnyitlak előttem a tudomány e szentélyének kapui: 1978 és 1983 között még négy tanulmányom jelent meg a *Hungarológiai Közleményekben*.

Nemegyszer eltűnődtem azon, hogy mi is készítette Bori Imrét, hogy ily módon is támogasson? A legfőbb ok a fentiekből alighanem kihámozható. Ezenkívül még több magyarázatot is találtam: az egyik talán

az lehetett, hogy egy kis kavicsot kívánt bedobni az intézeti munka állóvizébe: hátha a csobbanás hangja eljut a kényelmesebb kutatók népes táborába is . . .

*

Az első könyvem nem a Tanyai krónika bővített, kimunkált változata lett – mint ahogy Bori Imre javasolta –, hanem bánáti szociográfiai riportjaim gyűjteménye. Úgy tudom, hogy kiadását ő javasolta, s háttéremberként erősen támogatta is, bár a felkérés a Forum Könyvkiadó akkori főszerkesztőjétől érkezett, Fehér Kálmántól, s ő volt az, aki érvekkel, olykor érces szavakkal is a kézirat mellett kardoskodott, elutasítva azokat, akik kiiktatták volna a kiadási tervből, vagy megjelenítésének elhalasztását követelték.

Hosszú évek múltán magam is meglepődtem, hogy a kiadványnak nincs recenziója. Dokumentációmban azonban van egy magyarországi, 1978. november 20-án keltezett „lektori vélemény”, amely „visszafogett hangú tényközlésnek” minősíti a riportokat, de írója úgy gondolja, hogy „a könyv magyarországi terjesztése nem problémamentes. Problémafelvetése nálunk szokatlan . . . Az általános jugoszláviai helyzet elemzésére még jelzésszerűen is csak alig vállalkozik a szerző, így óhatatlanul – negatívumaival – sötétebb képet festhet a szomszédos ország viszonyairól, mint amilyenek azok a valóságban (bár, természetesen, ezt elbírálni nem vagyok hivatott, nem is vállalkozom rá). Nem vagyok benne biztos, hogy e könyv fogadtatása nálunk az írói szándéknak megfelelő volna-e . . . E könyv elsősorban szociológusok, pártmunkások, történészek és újságírók számára lehetne mégis tanulságos. Mellette szól viszont – vagyis az átvétel mellett –, hogy hiteles történelmi dokumentumként fogadható el, magyarul a területek lakosságának mai életviszonyairól ad számot. Átvételét tehát alacsony példányszámban javaslom.”

A recenzius szerint a szerző sötétebb képet festett a jugoszláviai helyzetről, különösen a kisebbségben élő magyarság esetében, mint az elfogadott, a kialakított. Feltehetően a hazai bírálóm fejében is valami hasonló motoszkálhatott . . .

Bori Imre, nagy örömmel, a könyvben megjelent riportsorozatokról többször is – nyilvánosan! – kedvezően írt. Így Tiszteletre méltó életmű címmel a *Kilátó*ban is (1998. IV. 25.): „Legjobb szociográfiáink között

vannak az ő népleírásai és életképei, ahogy a Bánát könyve lapjain olvashatók... az ő 1979-ben megjelent... művét a legkedvesebb Kalapis-könyvemnek nevezem.”

*

A látó és az eligazító embernek már a második kötetemnél megjelent egy új arca is: a felfedező.

Az önkényúrnak, egyeduralkodónak, sőt tirannusnak is mondott irodalmi vezér az én esetemben úgy mutatkozott be, hogy más sikerének is tud örülni. Felismerte, hogy „úttörő kutató” tűnt fel, dicsérte „az adatgyűjtő szorgalmát”. Úgy is mondhatnám, hogy „lovaggá” ütött, abban a reményben, hogy ez a nagyotmondás egy elnéző mosolynál többet nem vált ki.

A *Balladaénekesek, mesemondók, vásárosok* című kéziratom recenziójában (a könyv a Forum kiadásában jelent meg 1980-ban) Bori Imre ezt írta: „... ez a munka messze meghaladja a szerző maga elé tűzött, úgynevezett riporterri célját, meghaladja a népszerű írások iránt táplált igények jó részét is. Ha megjelenik, elsősorban a hazai magyar tudományosságnak (művelődéstörténet, folklórisztika, nyelvészet) lesz hasznára. A szerzőt ugyan nem vezették tudományos ambíciók, ő mindvégig őrizni igyekszik a riporterri magatartást, feltárt tényanyaga azonban tudományos hasznosításra csábít, és kétségtelennek tartom, hogy Kalapis Zoltán »tényei« szervesen beleépülnek majd ismeretvilágunkba. Gondolok itt elsősorban a helyi balladák keletkezéséről szóló írásaira, amelyeket a jövőben meg nem kerülheti, aki a ballada keletkezésének és életének, formálódásának a kérdésével foglalkozik . . .”

Nem riportok már . . .! címmel (*7 Nap*, 1980. VIII. 29.) írt a könyvről, s ebben is sajátos módon „cáfolja” az auktor műfajmeghatározását. „A szerző népszerű riportoknak nevezi őket – írja –, valószínűleg azért, mert hű akart maradni riporterri önmagához. Pár esztendővel ezelőtt még rutinos újságírói feladatként kezdett – mondjuk így – »nyomozni« Bánát földjén, s kezdte figyelni, hogyan is »történik« az élet a Törökbecse–Kikinda–Fehértemplom jelezte nagy életháromszögben. Tudjuk, ezekből a riportokból . . . állt össze a Bánát könyve méltán feltűnést és elismerést kiváltó gyűjteménye. De ami ezekből a riportokból végül is kinőtt, az már bizony nem riport, hanem riport-tanulmány – irodalmunk

nem szokványos műfajaként” (az írásokat még adatfeltáró tanulmányoknak, vagy csak egyszerűen tanulmányoknak is nevezi).

Ne szaporítsam a szót: Bori Imre „felfedezett”, felbattyuzva útra bocsátott . . .

*

A negyed évszázaddal ezelőtti időkre emlékeztem, indulásom éveire, amelyeket Bori Imre olyannyira befolyásolt és meghatározott. Majd-hogynem pápista lett belőlem . . .

En tőle nem halat, hanem hálót kaptam, a magam lábára állhattam. De a tizenkilenc könyvemet, a Híd- és Szenteleky-díjamat, a kétszeri írószövetségi tagságomat az ő eredményének is tekintem, bár neki erre nincs szüksége: Ő ennél sokkal, de sokkal többet elért.

Később is „kéznél” volt, számíthattam tanácsaira, megoszthattam vele gondjaimat. S szemmel tartott, véleményezte kézirataimat, írásokat kért a *Híd* számára. Érdekes módon nem avatkozott be munkámba, ötletekkel sem látott el (talán azt gondolhatta, hogy mint eddig is, nem szorulok mankóra). Egyszer-kétszer fordult elő, hogy valamilyen javaslattal állt elő. Egyre emlékszem: arra biztatott, hogy eredjek az eltűnt Szenteleky-hagyaték és könyvtára nyomába. Sajnos nem találtam fogódzókra . . .

Civakodó kollégái olykor kígyót-békát kiáltottak rá, én azonban mindvégig a dolgozó és eredményes embert, az alkotó értelmiségit láttam benne. Emberi gyengeségeit elnéztem neki (ő is az enyéimet), miközben kapcsolataink elmélyültek, baráttá váltak, s ezt végig megőriztük, talán azért, mert közben a tisztas távolságot is megtartottuk.

Meg aztán nem tartottam ildomosnak, hogy őt, a mentoromat, bár-miképpen megbántsam, vagy – ne adj’ isten – kövel dobjam meg, ha valami nem tetszett magatartásában, vagy ha éppen a tyúkszememre lépett.

Most, hogy kidőlt a nagy tölgyfa, s a látófa is üres maradt, áldom az emléket.

S egyre reménykedem abban, hogy ez az írás, mint ahogy az szándékomban is volt, nem rólam szól, hanem Róla.

A látó, az eligazító, a felfedező emberről.

VOLT EGYSZER EGY UTCA

N É M E T H I S T V Á N

Bori Imre emlékének

Kérdezed, édes fiam, a leveled végén, mi újság otthon? Így, hogy otthon. Mindig szíven ütött egy kicsit, amikor te kérdezted vagy írtad így. Mert régen, amikor még te is itthon voltál, tán eszedbe se jutott ez a szó. Amikor még mindnyájan itthon voltunk. Amikor még nem futott szerteszét a falu, mint a kiscsirkék, ha vércse csap le rájuk. Miközénc nem tudom, mi csapott le, csak azt látom, hogy már alig vagyunk. Gyere haza egyszer, és sétálj végig csak ezen a mi utcánkon. Ahol te is felnőttél. Ezen az istenverte utcán, amelyiknek csak az én életemben négyszer cserélték ki a nevét, mert valakiknek nem tetszett úgy, ahogy az öregszüleink tisztelték vagy már azoknak a szülei is, nem kis büszkeséggel, hiszen te is tudod, talán nem felejtetted még el, pedig azt olvasom egy okos könyvben, hogy a hivatalos neve sohase volt Rozmaring utca, nekünk néhányunknak, akik még vagyunk a régiek közül, ma is Rozmaring utca, nem azé a cáré, akinek a nevét, ha beletört a nyelvem, akkor se tudtam kimondani, a jönőát meg fölfogni nem tudtam, hogy micsoda, de a jönőá előtt is volt még két neve, mind elfelejtődött, csak a Rozmaring maradt meg, igaz, nem a fiatalság ajkán, főleg nem azokén, akik az elmúlt években ideköltöztek Boszniából, honnan, akiktől azóta akár Hangos utcának is elkörösztölhetnék, mert egész nap bömböltetik a rádiójukat, kiteszik a gangba oszt ott, vagy fölviszik magukkal a kertbe, fölakasztják a fára, és úgy. Nemcsak minket riogatnak vele, maradékaít

a régieknek, de a madarakat is elűzik ezzel az örökös lármával, éjjel meg jönnek a kocsik, az autók a Cigány Roza lányának a háza elé, aki idevalósi cigánylány, de ebben a zűrzavaros világban a falu leggazdagabb dajnája lett, minden éjszaka fogadja a pénzes vendégeket, megérkezve a háza elé úgy dudálnak az autók, hogy a halottakat is fölébresztik, aztán meg bent a „villában” hajnalig tart a zenebona, nem lehet tőlük pihenni, a rendőrség mégse tesz ellenük semmit, rebesgetik, hogy a dajna az ő emberük, pedig már a gyűttmentek, a boszniaiak is kikeltek magukból az éccakai dáridózás miatt, de az még nem jutott eszükbe, hogy nappal maguk is ugyanezt csinálják a hangos rádióikkal.

De ezt már mind elpanaszoltam neked, megírtam levélben, elmondtam telefonba, elmondtam talán százszor, mégse lett könnyebb a lelkem, hogy lenne könnyebb ezután, amikor tegnapelőtt kikísértük az első szomszédomat is, a hetvenhárom éves Vígh András bátyádat, talán emlékszol még rá, egy nagyon magának való ember vót, mégis minden maradék könnyemet elhullajtottam az öregért, már úgy mondom, hogy öreg, pedig én voltam az öregebb, jókedvében András bácsi, mert azért jókedvű is tudott lenni, lányomnak szólított, hiába mondogattam neki, hogy ha még vár egy keveset, akár fiam is lehetett volna, mindig mosolygott ilyenkor azzal a huncut szemével, de mikor a Cirmosom átjárogatott az öreg kertjébe, oszt kihemperegte a borsóját, olyanokat vagdosott a fejemhez, és úgy villámlottak a szemei, úgy üvöltött rám, hogy összeszaladt az utca, az a régi utca, amikor még együtt volt a Rozmaring utca, olyanokat vágott a fejemhez, hogy megmérgezi azt a dögöt, a Cirmost, én meg vissza, hogy előbb megmérgezem én kendet, ha már olyan elrugaszkodott vadállat lett kend, hogy még egy ártatlan macska is a lába alatt van. Aztán egy hétig nem beszélünk, de már nagyon leste, be is vallotta, mikor jelenek meg a kertben, ilyenkor ő is sietett ki a magáéba, hogy átszólhasson a drótkerítésen: gyomlálgatunk, Örzse? Igen, itt az ideje, András bácsi, válaszoltam foghegyről, majd lassan, századszor is szent lett köztünk a béke, alig vártuk az estét, hogy kiülhessünk a kiskapuba beszélgetni, egészen addig, míg a Cirmos nem tett újabb kárt András bátyád kertjében, s kezdődött minden előlről, ő leszedte az összes szenteket az égből, de én se maradtam neki adós, így éltünk, és mégis jó szomszédok maradtunk, nemcsak én meg ő, mondhatom, hogy az egész régi Rozmaring utca valahogy összetartott, ismer-

tük egymást, ha meg is szóltuk egymást, ha irigykedtünk és pletykáltunk is egymásra, nem így mint ma, hogy már azt se tudja az ember, kiféle a harmadik szomszédja, mert szóba se tud vele állni, hogy ezt megtudja.

Ebből a mi Rozmaring utcánkából, drága gyerekem, csak ebből az egyetlen utcából az elmúlt tíz esztendő alatt tizenketten mentek el oda, ahonnan egyhamar nincs visszatérés. Tegnapelőtt a tizenharmadik is elment, a Víg András bácsi. A faluban nem múlik el hét, hogy ne temetnének valakit. Előfordul, hogy három temetés is van egy hét alatt. Állandóan temetésre járok. A régiekből már alig maradtunk. De a fiatalok közül is sokan meghalnak. Azt mondják, ennek Csernobil az oka. Üresen maradnak a házak, az utcák. Üresen maradnának, ha nem jönnének a telepések. Tudnak a faluban olyan utcáról, ahol már több a telepés, mint a helybeli. A múlt szombaton jövök hazafelé, akkor is temetésről, épp a Selypes Ilonka nénit sirattuk el, szegényt, mikor velem szemben, kint az út közepén öt egybekapaszkodott telepés legény ereszkedik lefelé a faluba, hangos nótaszóval, no, mondom magamban, öt perce sincs még, hogy fönt a Kálvárián búcsúztatót hallgattam, most meg ezeket a legényeket majd szétveti a jókedv. Nem is tudom neked leírni, milyen érzés fogott el. Én, édes fiam, mindig úgy szerettem ezt a bűdös fészket itt, a szülőfalumat, mint az édes szülémet, most hirtelen mégis elfogott egy érzés, hogy jobb volna innen örökre elbújdosni.

Es tudod, az a baj, hogy mostanában mind sűrűbben elfog ez a nyugtalanság. Nem lelem a helyemet itthon, ahonnan nyolcvankét év alatt három napnál tovább soha nem mozdultam ki. Nem köllött kinézni az utcára, már a lépteiről fölismertem, ki megy el a házunk előtt. Emlékszel a Süli Péter bátyádra? A Víg András bátyádék házával szemben laktak, az utca túloldalán. Ha kinyitotta a kiskapuját, az udvarunkból te is hallhattad. Fülledt nyári délutánonként térdig érő, bő klottgatyában állt ki a háza elé, a tarkóján vizes törülközővel. Átkiáltottak hozzá: hűtögeti? Mire ő: csak csillapítom. Nem szereti, amit én nagyon kamelok . . . Mindenki tudta a Rozmaring utcában, hogy Süli Péter bátyád istene a kacsapecsenye, meg azt is, hogy magas a vérnyomása. Ezért itt miköztünk bizonyos dolgok nem szorultak külön magyarázatra. Egy-két szóból is megértettük egymást. Egy kézmozdulatból. Egy szemöldökrándításból. Mégis megkérdezte az átkiáltó, honnan van valakinek a nyár kellős közepén sütni való kövér kacsája? Tudta ugyan

Ő maga is, hogy honnan, mégis megkérdezte. Mert azt is tudta, hogy erre milyen felelet érkezik. – Hát a ládából! – vágta ki büszkén Süli Péter bátyád. Ugyanis nekik volt az első mélyhűtőjük a Rozmaring utcában. Ezt is tudta mindenki. Mert a mi utcánkban mindenki tudott mindent nemcsak a szomszédjairól, hanem véges-végig mindenkiről.

Ma? Bizony Isten, néha már félve megyek végig azon az utcán, amelyiket úgy ismertem mindig, mint a tenyeremet. Annál is jobban. Mindennél jobban. Benne éltem le egész életemet. Itt születtem. Édesapád, amikor feleségül vett, mihozzánk jött. Vagyis férjhez ment. Pedig hát ő volt a férj, de „benősült” a lányos házhoz. Így mondták ezt akkoriában minálunk. Mert akkor még egy nyelvet beszélt az egész falu, és ezt a nyelvet mindenki értette. Még a félszavakat is.

Ott volt Borona Jóska bácsi. Öregkorában mindig kint ült a kiskapuban, bizony még a hűvösödő őszi estéken is, mert nem volt más dolga, de főleg azért, mert addig se volt láb alatt a meleg kiskonyhában – nem tűrhette az öreget a menyé –, hát kint üldögélt a háza előtt – a ház az övé volt, de a megmondható a házban a menyé volt –, megszólított mindenkit, aki elhaladt előtte, gyereket, felnőttet, fiatal, vént, szóval mindenkit, mert mindenkit nemcsak hogy ismert, de azt is tudta mindenkiről, mi nyomja a lelkét vagy minek örül annyira, mert azt az embereknek már a járása is elárulta akkoriban, az öregnek mindenkihez volt egy jó szava, egy találó szava, szerette is mindenki Borona Jóska bácsit, persze a menyé kivételével. Az utcánk legnépszerűbb figurája mégis a Süsü Maris volt, nemcsak a Rozmaring utcáé, hanem, azt lehet mondani, az egész falué, nemhiába volt a falu bolondja, pedig általában az ilyen szerencsétlenek inkább a férfiak közül kerültek ki. Süsü Maris, szegény, lány volt, az is maradt élete végéig, mindennap talán befutotta a falu minden utcáját az elmaradhatatlan tollseprűvel a kezében, ezzel hadonászott és átkozódott, mégse zárta be előtte senki a kaput, talán minden házba bejáratos volt, mindenütt kapott valamit, ezt-azt, hogy is mondjam neked, édes fiam, kegyeltje volt a falunak, igen kegyeltje, és amikor ötvenkét éves korában hajdonként meghalt, mindenki kikísérte, akkora temetés azóta meg azelőtt se volt nálunk, mert Süsü Maris volt a falu legismertebb figurája, őt mindenki szerette, senki se irigyelte, de szívből szánta, mert hát mégiscsak szánalmas volt szegény, Isten nyugosztalja.

Vótak itt más híres emberek is, de Süsü Marist máig emlegetik, akik ismerték, én is ismertem, a becsületes nevét mégse tudtam, talán senki se tudta, még a keresztyére is ezt a nevet írták, mert aki megrendelte a koporsósnál, ezt a nevet diktálta be. Szóval ő is a mi utcánk lakója volt, korán elhunyt édesanyja házában húzódott meg, már majd rádőlt a putri, mégse engedte, hogy valaki hozzányúljon, megrenoválja, pedig szívesen megjavították volna neki, de ő nem és nem! Ilyen vót.

Senki már azok közül! Az utcában már csak öten lézengünk, a többiek mind újak, betelepültek, menekültek, lehajtott fejjel járkálunk köztük, morgunk valami köszönésfélét, ahogy elhaladunk egymás mellett, mi a mi nyelvünkön, mert másikat nem tudunk, ők meg bizonyosan az ő nyelvükön, mert ők se tudnak mást, idegenek vagyunk egymás számára, nem úgy, mint még a te gyerekkorodban és azután is jó ideig, míg nem ütött be ez a nagy fölfordulás, mégis az fáj a legjobban, ha belegondolok, hogy ti, édes fiam, akik elmentetek, akik elköltöztetek a városba, nem is kívánkoztok ide vissza, így megszűnik itt minden, ami volt, mert azelőtt az öregek helyét elfoglalták a fiatalok, és folyt az élet tovább, folyt, ahogy lehetett, ütöttük-vertük a világot, ahogy lehetett, de ennek most már vége, látom a végét, úgy tűnik el a Rozmaring utca, hogy a helyén marad ugyan, de a neve véglegesen megváltozik, nemcsak a neve, hanem ahogy egy könyvben olvastam, a levegője is. Talán fölötte még az ég színe is.

Tudom, hiába írom én neked, édes gyermekem, ezeket a keserű leveleket, csak fölöslegesen sajdítom velük a szívedet, visszacsinálni azt, ami véglegesen elmúlt, nem lehet, és ebben neked van igazad.

2004. május 5.

SIRATÓ

BURÁNY BÉLA

Szertelenek voltunk. Harsogóan azok. Szinte nomádok, mint minden ötödikes-hatodikos gimnazista generáció, a nyolcosztályos gimnázium értelmében a szónak, amiről öregkoromban sem tudok leszokni. És nem is akarok. Számomra a „kisérettségi” ma is más dimenzió, mint a „ki-jártam az oszmolétkát”. (A középiskolába való felvételit pedig a nevelés tan meg az oszmolétkás elemi iskolai oktatás csődjének tartom.)

Szertelenek voltunk, vagy csak annak látszottunk, mert emögött a harsogás mögött valahogy átütött valami, ami jobbára csak akkor volt észrevehető, ha ez a harsogás valami miatt elállt, s itt vagy ott kijött alóla egy tehertételként hordott fődözet, mint amikor úgy ér az acél a kovakőhöz, hogy a kovakövet rongyos zsákdarab takarja, s az, hogy a zsák rossz rojtjai között kipattan-e a szikra, az csak attól függ, ki kezében az acél, és éppen éllel áll-e felé a kovakő. (És füstölni fog-e tőle a rongyos zsákdarab . . .)

Mintha pont arra a rohadt, megpróbáltatásos időszakra vetett volna ki bennünket (hozott volna össze?) az a népesség, ami Délvidék-szerte szült minket, s ami 21+4+1-2 év alatt Isten tudja mikortól számítva állt össze közösséggé, s amit közel félmillió lélekszámmal úgy hívtak, hogy vajdasági magyarság. Dehogy volt tudatos ez a „generációs szerepválalás”? (Kimondani is marhaság. Vagy csak annak látszik ez is?) Csak hordta az osztály minden tagja, mint ami magától értetődő, ami így, külön megfogalmazva – szóra sem érdemes! És ha ezt a „tehertélt” elfelejtetted volna egy-egy pillanatra, rádszólt benned valami: „Nézz körül! Micsinálnak a népeddel! . . .”

A hangra visszafelelni nem volt kinek.

Ez a senki által nem tanított közösségi öntudat váltotta ki pl. a tőlünk alighanem négy generációval fiatalabb, zentai diák Kiss Karcsiból azt a megfogalmazást is, izzasztó loholás közben, ott, a zágrábi nagyposta előtt:

– Hová rohansz?

– Hagyd a fenébe! Iratkozok át a nehéz elektrotechnikáról a könnyű elektrotechnikára!

– Mért?

– Tudod, úgy vagyok, hogy ha „ezék” azt mondják, hogy ne menjünk haza diploma után, akkó mán mink csak gyerünk haza! . . . A könnyű elektrotechnikás diplomával otthon könnyebb lesz az elhelyezkedés . . .

Az „ezék” pedig Farkas Nándor volt meg Rehák László, vajdasági magyar politikusok, meg Herceg János író, meg Hangya András, a festő, azaz a vajdasági magyarságot akkor képviselő és vezető rétegből egy fél marék. (Hogy később látták már ők is? Nagyon látható volt az akkor is! S ha látják, „kiábrándulni” sem kellett volna.) Akkor azért jöttek föl Zágrábba, az Ady Endre Kultúrkörbe, hogy bennünket, zágrábi magyar diákokat arról akarjanak meggyőzni, hogy diploma után ne menjünk vissza Vajdaságba dolgozni.

– Mert pl. Boszniában nagy a káderhiány! . . .

– Mér?! Mi az a Bosznia? Abesszínia?!

– Mér?! Az egyetemes emberiség szempontjából mi a különbség? Épp a nemzetközi szocializmus tanítása szellemében . . .

– Annak az „abesszinnak” ne adj többet szót! . . . – Súgta a Szokola Jancsi a hátam mögül.

(Az az „abesszín” épp a Hangya Bandi volt.)

*

Nem tudom már pontosan, melyik évben lehetett (alighanem a hatodik osztály vége felé volt), és hogy mi is váltotta ki az osztály szellemi vitorlának feszülését (államilag istápoltt elvándorlási hullám? Vagy csak felnyitott sorompó?), ami a Tóthorgosi Pali önképzőkori dolgozatában csúcsozott. Az volt a címe, hogy Menjünk, vagy maradjunk? A „tanár úr” véleményét kikérendő, egy magyarórán föl is olvasta a Pali . . . Kint, a tanári asztal mögött állva, míg Szeli tanár úr, szép kirgiz fejét mélyen

a mellébe csapva, némán billegve dőlt hátra a székekben. Csak a feje vörösödött. De az nagyon.

A felolvasás utáni feszült csendben, a halkán, szinte gondolatokba merült szavakból összerakott kulcsmondatra ma is emlékszem:

– Az osztály úgy viselkedik, mintha a vajdasági magyarság sorsát . . . egyedül neki kellene . . . megoldania.

Tudtam, ezt a szellemet kerested sok-sok év után, már a magyar tanszék egyik oszlopos kádereként, ott, a Szeli Pista mellett, amikor, már mint fiatal orvost kérdeztél meg:

– Te! Mint biológia-közeli szakember: Vannak-e elb . . . generációk?

Előbb hangosan elnevettem magam. Azt hitted, magyaráznod kell, pedig nagyon is értettelek:

– Ahogy jönnek az új és új generációk, figyeljük, saccoljuk őket: mit hoznak? Ezekből a legújabbakból mintha hiányozna valami! . . .

Farkas Nándor szavait idéztem neked akkor, azokat, amelyek 1953-ban hangzottak el, Zentán, a Jugoszláviai Magyar Egyetemista Találkozó utáni vitában, már a Szocialista Szövetség székházában ott „a Szlávnyty sarkán”.

– Majd ha a mi gyerekeink felnőnek! . . .

– Melyik „mi gyerekeink”?

– Akik most indulnak! Akiket majd mi tanítunk az elsőtől kezdve! Akik majd nem cipelik a múltat magukban, mint tehertételt . . .

Biggyesztett szájjal vontam meg a vállam:

– Te! Nekem ez a „tehertétel” egyáltalán nem nehéz . . . Legfeljebb nehezebben lehet tőle becsapni . . . Félrevezetni, ha úgy jobban tetszik.

Az arcát nézve úgy tűnt, alighanem értette egészében, amit mondani akartam.

– Én nem úgy értettem! – mondtad. – Biológiaiilag!

– Biztos vannak . . . – nyugtattalak meg, magam is bizonytalanul.

– Te! Nézz már utána!

– Jó.

Ez úgy hangzott a normálisok fülének, mint csöngetés után a mondat:

– Te! Neked megvan az a könyved! Holnapra hozd már el! Szeretnék valamit megnézni benne!

Utána soká nem találkoztunk megint.

Most utólag pirulva vallom be: azóta sem néztem utána érdemlegesen. A nevelésileg elrontott generációk sora dominált a szemeim előtt, s noha nem tartom amazt sem kizártnak, ma sincs e kérdésről perdöntően meggyőző véleményem.

A *genius loci* nemrég hangzott el, épp Zentával kapcsolatban. Tényleg: van-e *genius generatiac*?

– Te Imre! Nézz most te utána! Most te könnyebben hozzájutsz egy „odaáti” nagykönyvtárban ezekhez az adatokhoz, mert úgy tűnik, itt még soká kell várni olyan szociálgenetikai mérésekre, amik erre a kérdésre génstruktúrák alapján adnak majd megnyugtató választ, és nemcsak „úgy tűnt” szinten, ama egyszeri orvostanhallgató lány igenje szerint anatómiavizsgán, arra a kérdésre, hogy van-e a péniszben csont.

*

A kisérettségire még a központi elemi iskolában készültünk, de ötödikbe már mi is a gimnáziumba jártunk. Abba az épületbe, aminek a kapuja fölé mindössze másfél évvel azelőtt még az volt felírva, hogy „Zentai M. Kir. Állami Gimnázium”, és az volt a címeren is, a sötétkék bársonyból csinált Bocskai-sapkán a homlokok fölött, aminek a hegyét mutatóujjal kellett az orrheggyel irányba hozni. Mert a gimnázium épületébe előbb a szerb osztályok kerültek, csak aztán a magyarok, ahogy a hevenyészett katonakórház cuccát elszállították.

Ötödikbe már velünk jártatok ti is, „vidékiek”, Bácsföldvárról ti hárman a Péter Icával meg a Molnár Rózsával, a répát is együtt szedtük a bánáti szurokból azon az őszen azokkal a kétfogú vasvillákkal.

A Péter Ica . . . A Mósó középtáv-futót nevelt belőle, nem is akármilyent! Tavaly volt itthon – Párizsból. Több mint öt évtized távlatából emlegettük föl itthoni versenyeit.

– Amikor nekem az osztály drukkol! . . . Ott nem lehetett nem elsőnek lenni – mondta.

Szinte a régi örömmel toluult fel bennünk az az ordító mámor a lelátó cél felüli részén, az a robbanó összeborulás, s az arcon a győzelem fényén túl az erőt és biztonságot adó valahová, valakikhez tartozás.

– Tudod, amikor én erről az ottani enyimeimnek mesélek, ott . . . Párizsban . . .

Fut bennem az elképzelt kép. És tudom, mi mindenről szól a szemében most az az örömsős, könnyes, kicsit más fényű csillogás.

Pedig nem futott szépen. De ha megindult, az maga volt a meglódult őserő. Ötödikes, hatodikos gimnazista szinten.

*

Aztán a Szeli Pista óráin kezdtünk rád odafigyelni.

Mert a Szeli tanár úr úgy csinálta a tanítást, hogy újságpapírba kötve hozott be egy halom könyvet. Oda tette le az asztal szélire. Csak kinyitotta őket sorban, s két-három felolvasott mondat után megállt:

– Ki írta? Ha az nem megy, hát mikor írhatta? Netán mi a címe a könyvnek?

Szinte sercegett az osztály a feszült odafigyeléstől.

És ha a légtér kicsit tovább maradt volna üres, a te kezed lassú biztonsággal mindig fölemelkedett.

Emlékszem egy ilyenre. Ahogy a tanár úr a jelzett helyen lezser mozdulattal szétnyitotta a könyvet, s ahogy olvasta:

– . . . s a léptei úgy hatottak, mint a nyers hús rágása.

Szinte kórusban mondtuk hárman is:

– Szabó Dezső: Elsodort falu.

A tanár úr elmosolyodott:

– Azt azért nem muszáj megmondani, hogy hányadik oldalon.

Aztán másik könyv következett, másik öt-hat sor:

– Móricz: Sárarany! – mondta a Tóthorgosi Pali. Mert az volt. – Ez ott van, amikor a Túri Dani . . . – akarta volna mondani tovább, de elneveltük.

Másik órán egy nyaláb verseskönyvet hozott be, ugyanígy csomagolva.

– Ki írhatta ezt a verset? Hármat szabad tippelni. Mikor?

De olyan is volt, hogy:

– A Bori Imrén kívül ki ismeri, ki olvasta ezt a könyvet?

Irtó szerettük ezt a játékot! Emlékszel?

Egyszer, de az később volt már! Alighanem hetedikben! Amikor egy lukasórán nem lehetett kimenni az udvarra, mert szakadt az eső . . .

Próbálom felidézni, hogy is kezdődött. Alighanem csak elkezdünk beszélgetni a dekadensekről. Aztán valaki azt mondta:

– Imre, eredj ki az asztalhoz! Úgy beszéljünk!

Kiültél, az osztály meg szabályos, szépen levezetett irodalmi vitát folytatott arról, hogy a dekadensek valóban azok voltak-e, azaz hanyatló, bomló életfelfogás megtestesítői, kifejezői vagy pedig – fenét!

Egyszer utánanézek: érett irodalomtudós korodban mi volt erről a véleményed.

Új verseim neked szoktam megmutatni. Mindig nagyon odafigyelve olvastad őket. Sokáig, és többször is, és olvasás közben mindig mozgott a térded.

*

Adtam a véleményedre, ha nem is mindig fogadtam meg őket. És egyszer csak bejelentetted: önképzőkori előadást akarsz tartani Burány Béla költészetéről címmel.

– Ne hülyéskedj! – mondtam.

– Én komolyan gondolom.

És megírtad. Föl is olvastad egy, csak ezt a témát taglaló önképzőkörön.

Pirulva lapítottam, azt figyelve, melyik verseket idézed példaként. A befejező mondatod tartalmára ma is mosolyogva emlékszem. Olyasvalami volt, hogy: „Mert a fiatal oroszán karjai is oroszánkarok, ha az ütőképessége még nem is a felnőtt oroszáné, s ha a körme sem felnőtt oroszánköröm.”

Tudom, ott mindjárt, utána kellett volna elkérnem, hogy lemásoljam, volt is róla szó, de egy „Majd! . . . Nem muszáj azt most! Itt van, itt lesz mindig, nálam megtalálod!”-féle közhely csupaluk takarója alatt mulasztódott el – immár örökre.

Futott velünk a világ . . .

Nyolcadik végén egyedül te voltál az osztályban, akit felmentettek az érettségi alól. Az osztály ezt megjegyzés nélkül hagyta jóvá.

*

Sehogy sem tudtam elképzelni, ott, hetedikben, nyolcadikban, hogy ez az osztály egyszer szétszáll majd, mint a test, aminek aktivált kézi-gránátot szorítanak a hasához. Hogy lehet majd utána élni egyáltalán?!

Igen, hat évre rá így voltam Zágrábbal is, mondván: Hogy lehet az életet elképzelni Zágráb nélkül?, de ez könnyebb volt, mert mindazok, akik abban a rohadtul súlyos történelmi periódusban a Körben egy

meleg, biztonságos közösséget jelentettek, lediplomálva egyenként tűntek el mellőled, s amikor rád került a sor, az olyannak tűnt, mint egy felelés. De az osztály, utolsó nevén Nyolcadik A kötőszöveve tényleg hihetetlen erős volt, s tartós az ma is, ötvenöt év után. A Kanizsamostoron, Feketetón túli kilenclukú hídról itt, nálunk, a Harangán, meg annak születéséről keresve adatokat, rengeteg mindent megtudtam, csak épp azt nem, amit megtudni akartam: Ki építtette, mikor? Megtudtam, hogy mindössze valami másfél méterrel rövidebb, mint a híres, hortobágyi híd, hogy sok ilyen híd van a Tiszántúlon, négy, öt meg kilenctől többelük is, és azt is, hogy némelyik építésekor a kötőanyag-meszet a réteken könnyen összegyűjthető tömérdek madártojással oltották a régi mesterek, szinte hihetetlen erős kötést hozva így létre.

Az adatok fölött gondolkozva a néhai osztályom kötőanyagán tűnődtem a késő esték lámpája alatt. Egy találkozás kapcsán.

Lakatos Ferke valami miatt nem jött el a tízéves érettségi találkozóra. A Nagymélykúti Lajcsi mondott hírt róla néha, hogy „komitétitkár lett Csókán!”, meg „Most éppen iskolaigazgató!” Meg ilyeneket. És egy hajnali ötkor, a lefelé induló buszon egymás mellé szolt a jegyünk a sötétben. Az öröms üdvözlések után szinte játékból kérdeztem meg:

– Te Ferke! Mikor lesz már belőled polgármester Csókán?!

– Hagyd a fenébe! Ezek a kurva . . . stb. stb.

Érettségi után nagyon szétfelé vittek az utaink. De most itt, a hajnali félsötétben, tizenöt év után, akkora őszinteséggel folytattuk a beszélgetést, mint azt a kosárlabdameccset, amit az este csak azért hagytunk abba, mert az elgurult labdát nehezen lehetett megtalálni a holdvilágnál.

Jó center volt. Szép horgokat dobált.

*

Az ifjúsági Hídba öt verset kértetek tőlem 1950 áprilisában. Két napig evett a fene: melyik ötöt küldjem? Aztán írt a Fehér Feri (ő szerkesztette a verses részét a számnak), hogy kiválasztottatok az öt közül hármat.

Megsértődtem. Megírtam: „Feliből nem vagyok kiadó!”

Azóta is szégyellem, bánom éretlenségemet. Még akkor is, ha eszembe jut, Fehér Ferivel mennyit beszélgettünk aztán erről itt Zentán, meg 1958-ban Újvidéken, amikor egy egész hónapig náluk laktam. Megke-restette velem azt az öt verset. Napokig szíszogva ette magát miattuk.

*

Aztán 1983-ban csúnyán összeveszttem a „Ház”-addal. Összehoztam a vajdasági magyarság első naiv önéletrajz regényét (Zabosné Geleta Piroska: *Így zajlott az életem*). Rohadtul nagy munka volt! Két évem ráment! Még meg is kérdeztem a könyv „szerkesztő”-jét:

– Előszót nem írnék! – mondtam. – De mit gondoltok? Utószót írjak-e?

– Úgy gondolom, nem kell az sem.

És amikor a boldog, kíváncsi várakozás után a kezembe vettem az első példányt, és megláttam, hogy utószót íratatok a Jung Karcsival, nemcsak jóváhagyásom, de megkérdésem nélkül, „csak úgy!” azzal a megokolással, hogy „az Intézetben ő a néprajzi témakör hordozója”, olyan tíz percig egyfolytában csak káromkodtam. „Hát mit gondol magáról ez a társaság?!”

– Akkor mért nem ő csinálta meg ezt a könyvet?! – ordítottam. – Itt a vajdasági magyarság! „Gondozzon” ő ki belőle paraszt önéletrajzot, ahányat csak akar! . . .

Erre a sárga tetejű könyvre azóta sem szeretek ránézni. Ma is utolsó piszokságnak tartom, amit a Forum ház akkor csinált velem. Ma is úgy érzem, ezt a könyvet én indítottam, formáltattam, alakítottam, szóval általam lett ami lett, de a Forum, s mögötte a Hungarológiai Intézet orvul ellopta tőlem.

Most mesélem, mindezt, *Neked!* Bár vezéreleme voltál mind a két háznak, a Forumnak is meg a Hungarológiai Intézetnek is, ezt a méltánytalanságot annyira sem kötöttem össze veled, hogy szóljak neked róla.

*

Magam is hitetlen szemmel olvastam „Illyés-ellenes” kiállításodat.

– Hű! . . . Mi lesz ebből?!

És lett. Meglódult a sok országból zúduló átok . . .

Aztán egyszer veled is véletlen kerültünk egymás mellé egy délutáni hazafelé tartó buszon. Te Csókára mentél, én „otthonról”, Ujvidékről, haza Zentára.

– Muszáj volt? – kérdeztelek.

– Ítéld meg! A Szeli kórházban, agyvérzéssel. Senki nem tudhatta biztonságosan, milyen állapotban kerül majd haza. A Hungarológiai Intézet teljes felelőssége rám maradt. Az Illyés-cikket hozta a belügy,

magyarul, szerbül és németül. Kaptam rá tizenhét napot, hogy megválaszoljam . . .

Az Intézetet választottam.

– Most már megírhatnád! Mért nem írod meg?

– Minnek?

– Megírjam én?

– Á! . . .

Többet nem esett róla szó.

De sokáig néztünk ki az ablakon.

*

Még egy katalaunumi háborúm volt a „Ház”-zal, a házaddal, vagy tán nem is vele, csak néhányal a házbeliék közül.

Valami harminc évvel ezelőtt, mint járványtanos kádernek (az első olyannak Vajdaságban, akinek erről három évig tartó szakosítás és három napon át folyt szakvizsga után szabályos diplomája volt), a tartomány lakosságának halálozási struktúráját kutatva, a „miben halnak meg a vajdaságiak?” közkérdésre keresve a válaszokat, mint aki halálos gócot fedez fel szülőanyjában, apjában egyszerre, előbb riadt, később ijedt rémülettel keringtem az egyre jobban belelendülő tendenciák felett: Kiöl bennünket a „fehér pestis”, a gyerektelenség, a születésszámtól gyakoribb halál. Valamiféle természetes szövetségest keresve fordultam azokhoz a gyülekezetekhez, akik a vajdasági magyarság „csúcsértelmiségének” tartották magukat. Hogy „filozopterek”? Mind egy az! Előadásokat tartottam a vajdasági magyarság kipusztulási tendenciáiról, több mutató nyomán is, a látható és láthatatlan okokról lebbentve fátylat, többek közt az Újvidéki Színház kamaratermében is, a „korfák”, „korpiramisok” összehasonlító elemzésével.

Rémült döbbenetemre egy nagyon magasról leereszkedő, lekicsinylő, „Á! Biztos-nem-úgy-van-az! . . .” „Ugyan már! Hát-mi-nem-észlelünk-semmit!”-féle értetlenség volt a reakció. Nemegyszer sértő, agresszív felhanggal: „Amikor nyakunkon a devalváció, az emberek tele vannak komoly, családi gondokkal, most jössz te a hegyére állított piramisok teorémájával?! . . .”

(– Te jó Isten! Ezek azt hiszik, hogy a korpiramisokat, egy másik társadalomtudomány hétköznapi, általánosan használt mutatóit én táltam fel! . . .)

Az Egyház épp jelen lévő értelmiségi hozzászólója a „Hit” rendíthetlenségét tartotta mindenek felettinek.

– Atyám! Nekem nem lehet célom, hogy az én népem égre meresztett szemmel haljon ki, hanem az, hogy mindenáron fennmaradjon! És ne feledjük: a kihalt népekkel együtt szoktak halni az isteneik is! . . . (Azaz: Atyám! Ne velem! A problémával vitatkozz! Nem igaz, hogy így akarja a Jóisten! Te is tudod: ha változtatunk rajta, akkor majd úgy akarja! . . .)

A temetéseden hallottam, az Úrnak 2004. esztendejének tavaszán: csak aznap öt újvidéki magyart temettek. És az egész évben, haláloed napjáig hat keresztelő volt mindössze . . . A nem megkeresztelt újszülöttekkel együtt ez hány ujjal lenne megszámlálható?

Veled beszélgetve méregettem, ott, a koporsód felett: ha harminc év magyartanárainak egyetemi oktatásába belekerült volna ennek a problémának a tudatosítása, s ellenszerként az öntudat, a közösségi felelősség a családtervezéstől mindhalálig, mint tudatosan generációkba nevelt világnézet, eszköz! (Érted? Eszköz!) vajon változtatott volna-e és mennyit, az adatok ilyen alakulásán?

*Balfékek voltunk mindahányan,
S az évek szálltak, mint a percek,
Véred kiontott harmatával
Irgalmazz nekünk Jézus herceg!*

*

Sokáig volt úgy: a Forumban ha találkoztunk:

- Te mér nem írsz? – kérdezted.
- Mert rájöttem, hogy nem változik tőle a világ – mondtam.
- Hű! Dehogynem változik! – mondtad.
- Á! Kicsike az!
- De annál mélyrehatóbb! – mondtad. – Az emberek gondolkodásmódját mi változtathatná meg jobban?

Azt hiszem, meggyőztél. Meg az az ismeretlen zentai, aki a piacon kérdezte meg:

- Maga mér nem ír többet? Mink szeressük, ha . . .
- Tudja, én csak akkor írok, ha nagyon mérges vagyok!
- Az jó . . . – mondta meggyőződéssel.
- Mi benne a jó, mondja már!

– Az, hogy akkó most elég oka lehet a mérgelődésre! . . .

Verseket csak ritkán mutattam.

Jólesett, amikor a *Dombót* elemezted a *Magyar Szóban*.

A *Számvetés* című versemmel kérdéssel kerestelek meg:

– Sok mindenről van benne szó, amit nem mindenki úgy tud, ahogy volt! Illik-e vershez lábjegyzetet írni?

Úgy olvastad, mint régen, hogy közben egyre csak mozgott a térded. És úgy jelentetted ki, mint ama önképzőköri előadás előtt:

– En ezt a verset, így ahogy van, hozom a *Híd*ban.

– Jó – húztam meg a vállam.

És hoztad.

Míg lassan tűnik el a koporsód a leeresztő kötelek útján, nézem az eget: A saját lábán is keményen álló, Vajdasági Magyar Irodalom szírványszínéit keresem.

De sok mindent jó lett volna még Veled megbeszélni!

És most mi lesz?

Egyik alkalommal külön tettél egy versem.

Háromszor is visszatértél rá, a ceruza fokával veregetve a papírt.

– Jó ez a vers.

És egyre csak mozgott a térded.

Elmaradt beszélgetések helyett hadd tegyem oda, nyűtt, szürke kalapod mellé, amit a lányaid, nejed, odatettek melléd, bal kezed ügyébe, hogy ha majd . . .

Szökik a szó

Előbb

magasra nőtt fák

ágai közé akad

aztán lobogva elszáll

a szürke ég felé

Néhány tavalyi gally

az marad utána

Letört

Ezért nem lett verssé

amit mondani akartam

LEPLEZETLEN AJÁNDÉK

F E H É R K Á L M Á N

Az áprilisi záporok ha elvonulnak,
oly szépen alkonyul, és a föld
puha. A göröngy omlós, csak morzsa.
Az a föld, amiből lettünk, mielőtt
a föld lett a miénk. Csak egy
fekete rigófüttyre! És ismét
csak távozzunk, megtérünk . . .
Mielőtt elbolyongsz kétmaréknyi földdel,
hogy számot adj arról, amit ideig-óráig
birtokoltál: íme a megtérés két marék
föld hívó szava és a tény, hogy a Tiéd!

Csak rövid hiúság volt a vágy,
hogy a miénk marad! Szóval, tettel, vággyal.
Ám most már láthatod, ott bolyongva
fönt a Fekete-tó partján, hogy
csak nem volt hiába: a szeretet,
a rossz szótól, a küldetés bosszútól
mentesen. A bánat csarnokából én,
Fehér Kálmán, örködök. Kérlek,
nyíljanak meg soraid fönt az égen,
gondolj rám, és végy magadhoz,

ha úgy érzed, hasznodra válik
egy mindenkori társ-barát. Most a földön
s fön az ében: Uram! Légy kegyes hozzá!
Uram! Légy kegyes hozzám!

BIRTOK VAGY/ÉS BECSÜLET

Csehov-bemutató az Újvidéki Színházban

GEROLD LÁSZLÓ

Bori Imrére emlékezve

Ős-Csehov – mondhatnánk a szerző fiatal, egyesek szerint 18-19 éves korában írt, de csak halála után előkerült s majd tíz évvel később publikált Csehov-műre, a *Platonov*-ra, mely ismertté a csak mintegy ötven évvel ezelőtt kezdődő, de szinte máig tartó Csehov-reneszánsztól lett repertoárdarab – mert feltűnik benne a későbbi Csehov-művek (*Sirály, Három nővér, Ványa bácsi, Cseresznyés kert*) több motívuma, mintegy előrajza a későbbi opusnak. S mint számos Csehov-motívumot tartalmazó gyűjteménynek a mintegy kétszázötven könyvoldalni drámaszövevényből készült előadás(ok)nak sokféle „olvasata”, értelmezése lehetséges, rendezője válogatja, mit emel ki, melyik motívumot teszi meg központivá.

Fodor Tamás (Budapest) Újvidéki Színház-beli *Platonov*-rendezése – az én „olvasatomban” – a birtok és a becsület kettősségét, a kettő párhuzamát, illetve szembeállítását fejezi ki, mondja el jól felépített, koncepciózusan végigvezetett két kiváló (Szorcsik Kriszta és Balázs Áron) és kivétel nélkül színvonalas, de mindenképpen pontos színészi alakításokból álló előadásban.

Anna Petrovna (Szorcsik) magyarázza meg Platonovnak (Balázs), hogy azért nem zavarja ki a házában levő vendégeket, jóllehet szívesen megtenné, mert függ tőlük: „Vagy a birtok, vagy a becsület”, s ő a birtokot választja.

S a történet minden szereplőjének, akik közül nem nehéz felismerni a nagy Csehov-drámák fölöttébb jól ismert alakjainak (Irina és Csebutikin, Asztrov és Ványa bácsi, Jelena Andrejevna és Ranyevszkaja, Lopahin és a többiek) előképét, viselkedése az özvegy, de fiatal, csinos és kacér tábornokné megfogalmazta választással függ össze. Természetesen a birtok nemcsak valós földbirtokot jelent, mint Anna Petrovnának, bár neki sem csak azt, hanem életüket, testüket, szerelmüket, boldogságukat jelenti vagy éppen a másik birtokbavételét.

Így fonódnak össze egzisztenciális és érzelmi kérdések, egzisztenciák és szerelmek.

A végeredmény, hogy mindenki vesztes lesz. Platonovtól, a helyi tanítótól, aki akár egy Byron is lehetett volna és a hedonista hajlamú Anna Petrovnától, ennek mostohafián, a nőiesen puhány Vojnyiceven (belőle lesz majd Ványa bácsi?) s a házasságában csalódott széplélek feleségén, Szofja Jegorovná (ki valaha Platonov szerelme volt), a tábornokné körülrajongó idős, gazdag gavallér, Glagoljev grófon (ki Anna Petrovna kezére pályázik), ennek Párizsban élő szélhámos fián, a gátlásos vegyészhallgató Grekován, a részeges falusi orvoson, Trileckijen (Platonov sógora; a későbbi Csebutikin és Asztrov előképe), a gazdag, de kinézett, s ezért kötekedő zsidó egyetemistán és Szásán, Platonov butácska s vak feleségén át egészen Oszipig, a haramiáig. Mindenki azt veszti el, amit számára a legfontosabbnak gondolt. És ezzel együtt önmagát is, jövőjét, remélt boldogságát. Egyetlen kivétel talán Bugrov, az úgazdag kereskedő, akinek az ideje majd csak később jön el (ő lesz majd a *Cseresznyéskert* Lopahinja?).

Ezt a minden egyes szereplőre érvényes drámai leépülési folyamatot ábrázolja a Fodor Tamás rendezte újvidéki előadás. Sikeresebben első-sorban a két-három szereplős kamarajelenetekben, melyekben a szereplők közötti viszonyok kapnak erőteljes drámai hangsúlyokat, szemben a társasági tablókkal, amelyek inkább mozaikszerűek, mintsem egységeseek, hogy mégsem hullanak epizódokra, az Anna Petrovna háziasszonyi jelenlétének és ügyességének köszönhető.

Csehov szerint a *Platonov* tragikomédia.

Fodor változata/olvasata ezt az elképzelést a címváltoztatással (*A pojáca*) előlegezi, de inkább az előadás egésze, alakulási íve példázza. Azzal, hogy a hosszabb első rész, melyben a viszonyok, szándékok és

az ezeket akadályozó körülmények hálózata létrejön, lassúbb. Van, akinek talán túlságosan is, bár – aki Csehovot szereti, s aligha van olyan színházi néző, aki ne szeretné – annak sem lehet unalmas vagy még kevésbé élvezhetetlen. A második rész pedig felgyorsul, drámaibbá válik. Ekkor kell ugyanis a szereplőknek szembesülniük azzal a szomorú és vissza nem fordítható ténnyel, hogy ők bizony vesztesek. Anna Petrovna a birtokát és mindig vágyott szerelmét, Platonovot, Vojnyicev férj(füú)ji becsületét, Szofja Jegorovna a már helyreállítani látszott kapcsolatát Platonovval, a feleség, Szása a családi fészek melegét, az idős gróf (bár megvette a birtokot) az áhított Anna Petrovnát, a mindig zavarban levő Grekova a felszabadultság Platonovhoz kötött reményét veszlette el. És kivétel nélkül önmagukat is és a (remélt) másikat is, akit a nők egytől egyig Platonovban láttak, véltek megtalálni.

Ennyi veszteség ellenére azonban Csehov szereplői nem tragikus hősök, csak szerencsétlen emberek. Erre utal a zárópillanatok komédiázása, amelyet a felismert tehetetlenség érzése tesz indokolttá. Komédiázáson semmiképpen sem felszabadult, önfeledt játékosságot kell érteni, hanem olyan nevetséges viselkedést, amely a szereplőkre addig jellemző mérték, magatartás elvesztésének következménye. Dadognak, összevissza gesztikulálnak, a társasági normákról megfélelkezve viselkednek.

De a rendező ezzel sem elégszik meg: a nők (Anna Petrovna, Szofja Jegorovna és Grekova) közrefogják Platonovot, és így hagyják el a színt: az övék, mégsem az övék, mindenkié és senkié sem. Akkor meg mi értelme volt az egész felbuzdulásnak, ha nem volt több egy pohár vízben „tomboló” vihar, amit a Platonovot maguk között terelő nők nyomában színre lépő, örök tétovázó, ügyefogyott Vojnyicev kezében levő pohár víz példáz, fejez ki jelképesen.

De mit veszít s veszíthet-e egyáltalán valamit Platonov, aki már vesztesként lép a történetbe, hiszen romantikus hős helyett (egykor Byronnak látták!) alkalmi donjuanból és szerepjátszó mizantropból (lám, mily közel van Csehov Molière-hez!) szótt figuraként áll előttünk. Már régen nem hős, csak annak hiszik, annak látszatát kelti. S ezért megváltó sem lehet. De elvesztheti és el is veszti azt a kis függetlenségét, amit kivívott magának, s amit jólelkű, de tyúkeszű, töltött-galamb felesége mellett megteremtett. Amikor az előadás zárójelenetében a há-

rom nő közé zárva távozik a színről, az önmagát fel- és megadó szerencsétlen vesztest látjuk.

Ekkor zárul be a kör. Kiderül, hogy az Anna Petrovna által büszke öntudattal megfogalmazott válasz: birtok vagy/és becsület elhibázott dilemma volt.

Se birtok, se becsület.

Ezt a jól kigondolt, pontosan felépített rendezői ívet érvényesítik az előadás színészei. Az adott lehetőségen belül mindannyian. Azzal, hogy Szorcsik Kriszta és Balázs Áron valóban felejthetlent nyújt.

Szorcsik Kriszta Anna Petrovnája szép és gonosz, romlott és vonzó, célratörő és okos, kacér, csábító és gátlástalan nőstény, aki ezt a sokrétűséget pontos gesztusokkal, hanggal, jól időzített közbeszólással és sokatmondó hallgatással, elementárisan kitérő vággyal és türelmes visszafogottsággal diagnosztizálja, nagyvonalú biztonsággal forrasztja egységes alakká. Alakításait eddig is dicsértük, de most azt kell mondani, hogy ezzel a szerepformálással lett igazán olyan színésznő, aki mindent el tud(na) játszani, van mélysege és vannak eszközei.

Balázs Áron pontosan rajzolja meg Platonov állandóan váltakozó szerepjátszásainak ívét a kezdeti agresszív fölényeskedéstől, amitől minden férfi dühös és minden nő szerelmes lesz, a passzív félreállásig, amit a nők szeretnének kihasználni, a teljes elveszettségig, amiről még nem tudják, hogy ebből nem lesz semmi hasznuk. Nemcsak azt fejezi ki a színész, hogy más, mint a többiek, de azt is érzékelteti szerepet játszva, más, mint aminek véljük. A valóban jobb sorsra érdemes, de önmagát elkótyavetyélő férfi Balázs Áron Platonovja. Egyszerre Don Juan és Mizantrop, mert Byron nem lehet. Egyszerre bátor, meggondolatlan hódító, józan visszakozó és családi megértésre vágyó férfi. S mert mindez összeegyeztethetetlen, menthetetlen vesztes.

Az előadás többi szereplője a rájuk osztott feladatnak azzal próbált megfelelni, hogy megkereste s kiemelte az adott szerep egy-két legfontosabbnak tartott vonását. Mezei Kinga a kényszerből vállalt nyugalmat az újból fellángoló szenvedéllyel felváltó Szofja Jegorovnáat mindenekelőtt egzaltáltságot mutató eszközökkel ábrázolja látleletszerű színészi pontossággal. A két kisebb női epizódszerepben fellépő Krizsán Szilviát (Szása) és Jankovics Andreát (Grekova) az alakformálás céltörő minimalizmusa jellemzi és dicséri. Az előbbi a butuska, jótét feleség, egy-

szerre kedves, vonzó és fárasztó kettősségét, az utóbbi pedig a vágyódást leplező örök zavartságot testesíti meg. Magyar Attila könnyelmű, léha, részeges Trileckije a kellő pillanatban történő ellenpontozást jelenti a társasági tablón. Nagypál Gábor Vojnyicevje kezdetben jellegtelen, meghatározhatatlan, de amikor rászakad a szerencsétlenség, kiderül, hogy rajongott felesége felszarvazta, esetlenségében, igyekvő könyör-gésével hitelesen szánandóan emberivé lesz. László Sándor idős gaval-lérjából árad a közhelyszerűség, nem csoda, ha Anna Petrovnának csak a pénze kell, s nem a vidéki gróf. A fiát alakító Kőrösi István csak annyiban más, hogy fölényeskedő nagyvilági manírokkal él, s ezt olykor a kelleténél kimódoltabban teszi. Puskás Zoltán Oszipot, a haramiát elsősorban szerencsétlen embernek ábrázolja. Giricz Attila csak villa-násnyi lehetőséget kap ahhoz, hogy a bugris Bugrovot kiteljesíthetné. Huszta Dániel f. h. a dacos zsidó fiatalemberben inkább a nő (ki más, mint Anna Petrovna!) iránti sóvárgást mint a kissé szavalva demonstráló dacosságot tudja elfogadtatni. Kátya, a cselédlány, aki semmiben sem különbözik a történetbeli többi nőtől, Ferenc Ágota f. h.

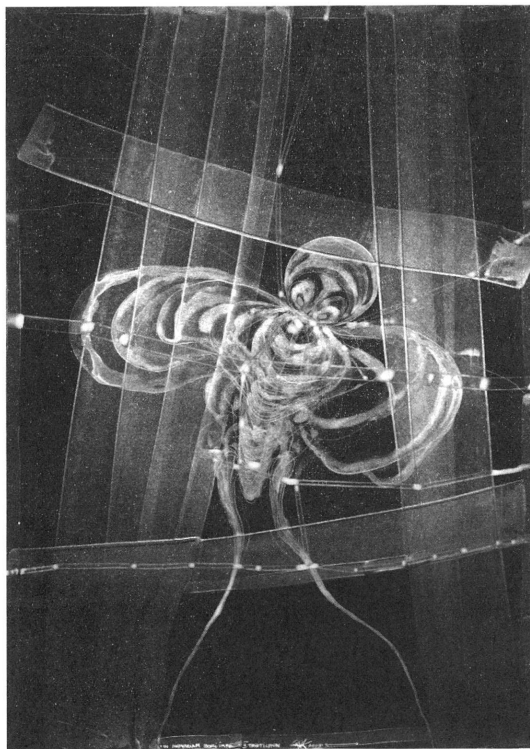
Janovics Erika ruhái célratorően a szereplők jellemzését szolgálják. A gazdagok szépek, de nem elegánsak, a szegények észrevehetően szegényes viseletűek, Anna Petrovna ruhái pedig egyszerre emlékez-tetnek a régi szép időkre és jelzik az idő hozta egzisztenciális erőziót.

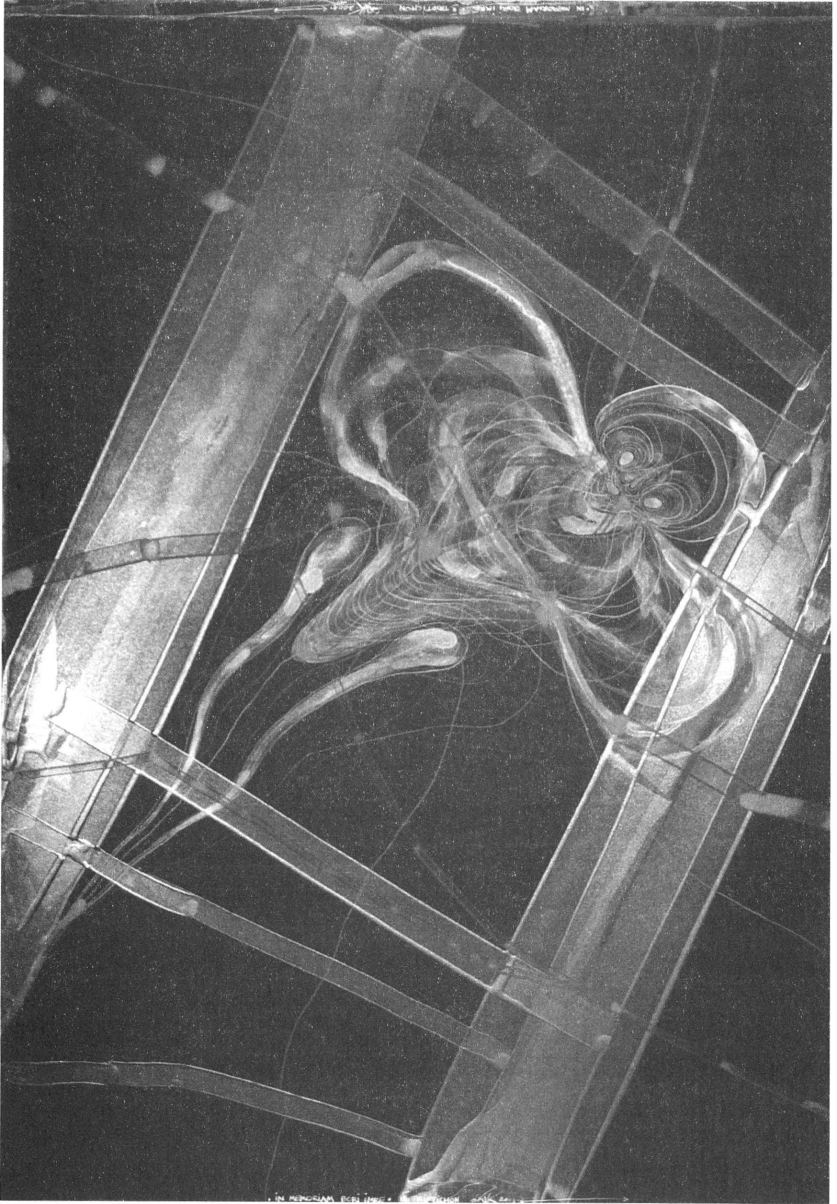
Fodor Tamás újvidéki bemutatkozása, aki tervezője a szüntelen „séta és ácsorgás” (Pilinszky János) csehovi dramaturgiája jegyében szerve-ződő játéktérnek is – ennek egy-egy megoldása (a házat aládúcoló vasrudak, ha kell, az erdő fái is) a jelképességet sem nélkülözi –, fölöttébb sikeresnek tekinthető.

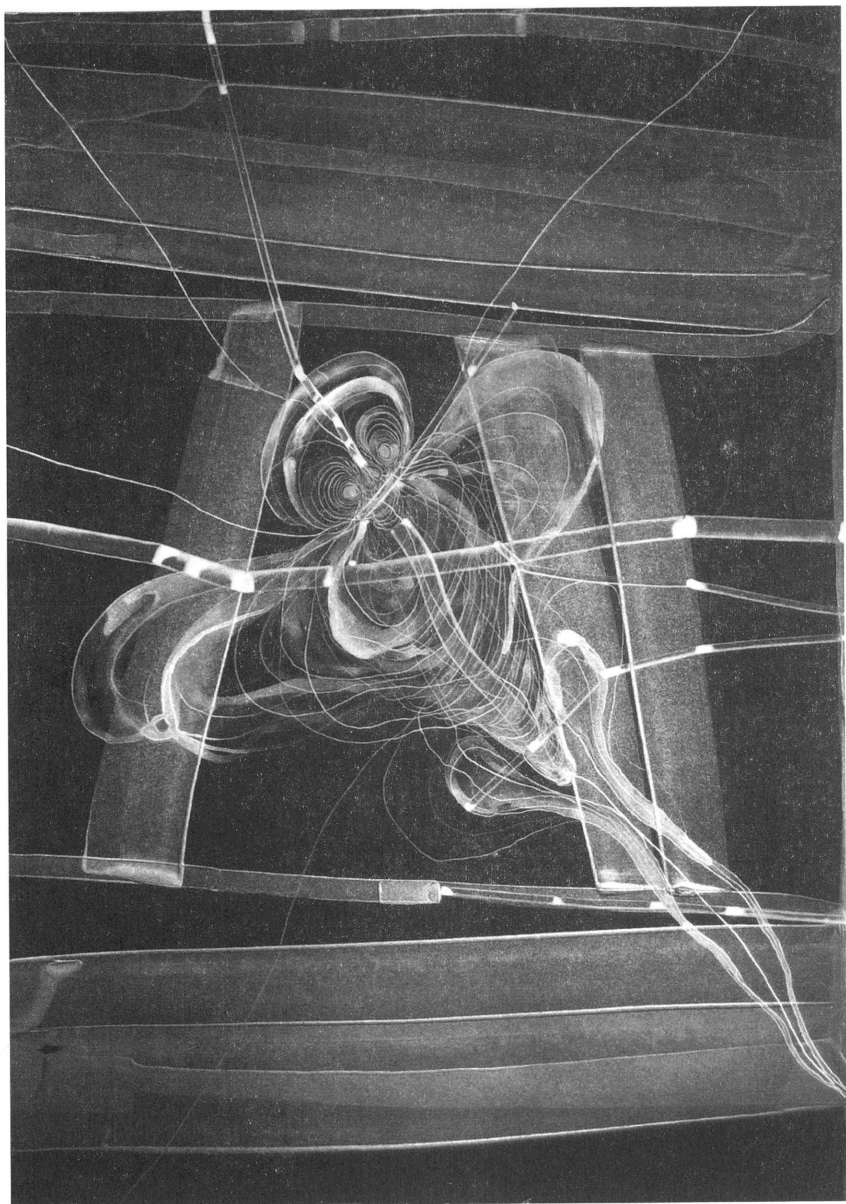
A pojácára keresztelt Platonov a színház jó emlékü Csehov-elő-adásait juttat(hat)ja eszünkbe: tartalmas és magas művészi színvonalú produkció.

TRIPTICHON BORI IMRÉNEK

MAURITS FERENC

A SZABADABB SZEMLÉLET JEGYÉBEN

Bori Imre utolsó interjúja

Először történt meg, hogy vajdasági magyar tudós érdemeljen ki ilyen magas elismerést, mint amilyen a Széchenyi-díj, amellyel Bori Imre akadémikus sokrétű irodalmi kutatásait díjazták Budapesten, azt az egyéni szemléletmódot, amely az irodalmi művek többrétegű megközelítését teremtette meg itt Vajdaságban, a jugoszláviai magyar irodalomban, és az egyetemes modern magyar irodalomban egyaránt. Bori Imrével a díjról szóló hír után készítettük a rádiós beszélgetést 2003. március 13-án.

Franyó Zsuzsanna: Mi volt az első gondolata Bori tanár úrnak, amikor hírért vette annak, hogy megkapta ezt a rangos elismerést?

Bori Imre: Tehát, mi? Körülbelül egy héttel ezelőtt volt, amikor a Magyar Televízió irodalmi szerkesztőségéből egy hölgy fölhívott és kérdezte, hogy mikor készíthet velem interjút, és én kérdeztem, hogy miért. Azt mondta, azért, mert megsúgták neki a televízióban, hogy kik kaptak most március 15-ére Széchenyi- és Kossuth-díjat. És hogy én Széchenyi-díjat kaptam. Ezzel kapcsolatban az jutott nyomban eszembe, hogy isten malmal lassan, de biztosan őrölnék, mert a sors nem nagyon kényeztetett el díjakkal. Ez az első odaírt irodalmi díjam, mert 1980-ban a születésnapomra kaptam egy díjat – tulajdonképpen 1979-ben kellett volna –, de az is jellemző, hogy ez a Munkaérdemrend Aranyfokozata (*nevetve*) lett. Megörültem a Széchenyi-díjnak, csak zavart, hogy utaznom kell.

Franyó Zsuzsanna: A tanár úrnak az irodalomtörténeti tevékenységben a sokévi és sokrétű irodalomkutatási munkássága egyéni szemléletmód kialakításához vezetett. E sajátos szemléletmód a vajdasági magyar irodalom kutatásán túl, a jugoszláv irodalmi kapcsolatok viszonylatában, a magyar irodalom modern szemléletmódjára is vonatkozik. Nem mindig népszerű egy sajátos szemléletmód megteremtése. Mi volt az indítók ahhoz, hogy az irodalmi művek vizsgálásának, látásának az elemzésében a hagyományos látásmódtól eltérően alakítsa ki a saját szemléletmódját, amelyet ma akár „borizmusnak” is nevezhetünk?

Bori Imre: Több okot is föl lehetne hozni, és a magyarázatban akár ilyen rétegeket is ki lehetne mutatni. De hadd emlékeztessenek arra, hogy amikor én és a nemzedéktársaim indultunk, ott valahol a 40-es évek végén és az 50-es évek elején, akkor játszódott le itt nálunk a dogmatikus, a szocialista-realista esztétikával való leszámolás országszerte. Persze ez Belgrádban, Zágrábban, Ljubljanában sokkal könnyebben ment, bár ott is voltak nehézségek, Újvidéken mégis nehezebben. De azért mi fogékonyak voltunk ezekre az impulzusokra, amelyeket nyugatról, a nyugati irodalom jelenségeiből kiszűrve Belgrádon, Zágrábon, Ljubljanán át kaptunk. És ezek annyira, hogy így mondjam, frissek voltak, a hagyományos, az úgynevezett marxista irodalom szemléletével ellentétesek, hogy természetes: rögtön magunkévá tettük, és megpróbáltuk a magunk módján értelmezni. Ez bizonyos értelemben azért is vált lehetővé, mert abban az időben, az akkor élő magyar irodalommal, amelyik akkor keményen a szocialista realista irodalom volt, nem volt közvetlen kapcsolatunk. Mi csak az 50-es évek legvégén kezdtünk érintkezni, és akkor már egy meghatározott felfogással, ízléssel és válogatva. Nem véletlen, hogy nem azokat az írókat részesítettük előnyben, akiket a magyar irodalomban hivatalosan patronáltak és támogattak, hanem a háttérbe szorítottakat, azokat, akiket az esztétikájuk alapján a mi nézeteinkkel rokoníthattunk. Nem vitás, mi szabadabban mozogtunk, és nem voltak előítéleteink, hanem úgy olvashattunk, ahogy csak kedvünk tartotta. Ebből a szempontból például fölfedezéseket is tehetünk nyugodtan, mert a *Híd*-ban a 60-as évek elején már közöltük például Weöres Sándor doktori értekezését: A vers születését, amely abban az időben a magyar irodalomban teljesen ismeretlen volt. Mint ahogy mi már tudtuk – Magyarországon sokkal később fedezték fel –, hogy a

Brenner József az egyenlő Csáth Gézával. Magyarországon akkor fedezték fel, amikor kiadták az *Egy elmebeteg nő naplóját* újra. És akkor mondták: jé, ez a Csáth Géza, és Csáth Gézának, magának a novellistának is az első igazi értékelése itt, nálunk született meg. Tehát mi álltunk az addig háttérbe szorított írók mögé. Na, ebből következik az, hogy ez a szabadabb és előítéletmentesebb szemlélet aztán egészen másfajta értékrendet állított föl a magyar irodalomban, és ilyen módon aztán szembe is találtuk magunkat a hivatalos irodalompolitikával. Támadásoknak voltunk kitéve, akár a jelen friss irodalmi termés értékelésében, akár az irodalmi múlt átértékelésében. Én például emlékszem, hogy amikor megírtam *A „semmi ágán”* című József Attila-tanulmányomat, akkor a kikezdehetlen Szabolcsi Miklós, akire József Attila volt bízva, minden alkalommal elmondta, hogy hány kérdésben nem ért velem egyet. Mert ilyen, hogy József Attila és az egzisztencializmus, nem létezik. Mert József Attila nem olvasta Heideggert. Erre föl azután kiderült, hogy olvasta Heideggert, na de énnekem az volt az ellenvetésem, és Heidegger kit olvasott, hogy az egzisztencializmust fölfedezze. Tehát más is rájöhett. Hogy nem nevezte egzisztencializmusnak, de ugyanazt gondolta, amit az egzisztencializmus fogalmába bele szoktak érteni az emberek.

Na, ilyen módon alakult ki ez a nézet, és amihez azután hozzájárult az is, hogy ellentétben sok magyar irodalomtörténéssel, én komolyan vettem az irodalomtörténeti munkásságot, és mindig az eredeti művekhez mentem vissza. Tehát újra végigolvastam a huszadik századi magyar irodalmat. Nem elégedtem meg azokkal a szólammokkal, amit mondtak például Krúdy Gyulával kapcsolatban, hogy az álom. Közben meg ha az ember elolvassa a könyveit, kiderül, szó sincs álomról. Az másvalami, de nem álom. És így tovább. Ilyen módon dolgozhattam, és ki is próbálhattam – hogy így mondjuk – az én nézeteimet, mert évtizedeken át előadtam a huszadik század magyar irodalmának a történetét, és mivel szabadon lehetett gazdálkodni, nem voltak előírt programok, hanem magam állítottam össze és írtam meg a programot, aminek alapján dolgoztam. Ebből következően például Németh Lászlóról, Ady Endréről, Babits Mihályról, Tóth Árpádról, mindegyikről éveken át tartottam két, három, négy szemeszteren át előadásokat, beszéltem heti két órában ezekről az írókról, és ezeket az előadásaimat mind füzetbe írva meg is

őríztem, és itt vannak a könyvespolcomon. Van egy jó nagy gyűjteményem ezekből a kéziratokból. Ha az embernek lenne kedve, energiája és ideje, akkor igen gyorsan összeállna egy XX. századi magyar irodalomtörténet.

Franyó Zsuzsanna: Az imént, ahogy a tanár úr beszélt, úgy éreztem magam, mintha ott lennék a tanszéken, és hallgatnám az előadását, amely mindig élmény volt. Viszont azt is tudtuk, hogy a szemléletmódja miatt nem volt éppen kitüntetett. Hisz a periodizáció kérdése és meghatározása is a vita tárgyát képezte. Most ezzel a kitüntetéssel az igazságszolgáltatásról is beszélhetünk?

Bori Imre: Lehet, hogy az igazságszolgáltatás is közrejátszott abban, hogy rám gondoltak a Széchenyi-díj kiosztó bizottságának a tagjai. De hát most már túl vagyunk a posztmodernen is, ezek, amiket én hirdettem, nyilván ma már nem irritálják annyira az embereket, mint annak idején, amikor Darvas József azt mondta: „Nagyon káros ember vagy, mert a magyar irodalomról írott tanulmányaidat olvassák a pesti egyetemen a diákok, és kellemetlen kérdéseket tesznek fel a tanároknak.” Hát ez még valamikor 67-ben volt, na de ma már ez nem helytálló, mert azóta Magyarországon is gyökeresen megváltozott minden, és minden kérdést fel lehet tenni. De nemcsak az értelmes kérdéseket, hanem néha az értelmetleneket is (*nevetve*). Legalábbis ahogy a magyar irodalmi folyóiratokat látom és olvasom.

Franyó Zsuzsanna: Kassák Lajos megközelítése is érdekes kérdéskör lenne, nem?

Bori Imre: Hát a Kassák-ügy az természetesen. Érdekes. Mert Kassák sem éppen a barátilag kezelt írók közé tartozott. Szerették volna, ha nem létezett volna Kassák. De hát létezett, és sok mindent írt, és én elkezdtem az *Új Symposion*ban közölni azért, hogy az Új Symposionisták törekvései mögé egy kis irodalomtörténeti háttérrel is adjunk, és biztatást, hogy amit akarnak, abban van valami fantázia. Elkezdtem egy Kassák-tanulmányt írni az *Új Symposion*ba folytatásokban. Ezt maga Kassák elolvasta, és felujjongott, hogy végre valaki meg is értette azt, amit ő akar és csinál, és amikor a születésnapjára a Magvető emlékkönyvet készített, akkor Kassák azt mondta, hogy tőlem rendeljék meg az irodalmának az ismertetését.

Franyó Zsuzsanna: Köszönöm.

KIJÁRAT AZ ADRIÁRA*

avagy James Bond Bácskában

LOVAS ILDIKÓ

Mindenképpen csak a kicsi dolgokkal akartam foglalkozni. A nagy eszmék, nagy területek befogadására nem vagyok alkalmas, talán azért. Az idegenszerűség otthonossággal keveredő érzése zavarba ejt, mindig is zavarba ejtett. A szabadkaiság – mint a szabadság mértéke – a kicsi dolgokat érinti. Apró hódításokat: helyszínek, épületek történetét; építészek, zenetanárok, kurvák, angyalcsináló asszonyok cselekedeteinek megértését; a szentelekys couleur locale-t fájdalom, agresszivitás és eldobottságérzés nélkül. Szabadon, otthonosan, az elszakadás vágya nélkül: hová szakadni el, amikor otthon vagyok? De ez az otthon meghódításra vár, mert különbözik attól, ahogyan láttatták velem. Gondolom, a dolog egyszerű: azt már tudtam, hogy *Tito elnök népeink boldogulására emelte poharát a jelenlevők felé, és így üdvözölte az ünneplő egybegyülteket. A vacsora alatt 22.10 óráig kamarazenekar szórakoztatta a jelenlevőket. Előbb könnyűzenével, majd magyar nótákkal. „Akácós út...”, „A vén cigány...” és más nép- és műdalok hangzottak fel a hegedű húrjain. 22.10 órakor a kamarazenekar kivonult, és átadta helyét a*

* Bevezető a *Kijárat az Adriára* című regényrészlethez. Ezt a bevezetőt nem írnám, ha Bori Tanár Úr élne. A kényszer szüli tehát ezt a néhány mondatot, a halál ténye és a lélek, mely a néhány mondat mellett döntött. Bori Tanár Urat kevésbé ismertem. S nem közelről. De ő volt az első, aki azt mondta, hogy írjak regényt. „Magának regényt kell írnia! És közlöm a Hídban.” Ez 1996-ban volt. Majdnem elájultam. Volt elég bajom, s nem gondoltam, hogy még egy regény is van bennem. De Bori Tanár Úr szerint igen. Az I. fejezetet valóban közölte a Hídban. A regényt megírtam, majd kihúztam belőle 136 flekket. De ebből lett négy évvel később a *Meztelenül* a történetben. Amikor megérkezett a *Forumba*, azt mondta: „Na látja, megmondtam.” Ez jó dolog volt.

tamburásoknak, akik szláv és magyar dalokat játszottak (Subotica s Titom, Szabadka Titóval, év nélkül, 53. o.), de ez nem volt az életem része. Az életem része a Városi Könyvtár kölcsönzőosztálya, egy nyáron át pedig az egész könyvtár (a régi könyvek osztályától a padláson tárolt folyóiratokig) volt, a Katonakert (tánc), a Jadran (film), a Teréz-templom (orgonahangversenyek), Palics (különös tekintettel a spliti sétány elején lévő cukrászdára, ahol engemet először csókoltak meg, és különös tekintettel a Vigadó épületében működő Amfora diszkóra, ahol mindig a nálam alacsonyabb fiúknak tetszettem meg), a Városháza belső udvara (dzsessz- és blueskoncertek) volt. Állítólag a középiskolában működött az Ifjúsági Szervezet, s tagjai is voltunk, hiszen az általános iskola 7. osztályában mindenki az lett (zöld könyvecske), láttam az elnökét is, szép lány volt, fekete haj és kék szem, évekkel később, amikor az Újvidéki Televízióba nem vettek fel – az ösztöndíj-szerződésbe foglaltak ellenére sem –, a világ legjobb gyártásvezetője azt ajánlotta, hogy tagsodjak be az Egyetemista Szolgálathoz, úgy könnyebben hozzájutok a honoráriumhoz, tehát beléptem a Közgazdasági Egyetem egyik irodájába, és ott ült velem szemben az a fekete haj, kék szem. Igen, azt hiszem, még lettek volna lehetőségek, csak 1983-ban, amikor középiskolások lettünk, az volt a természetes, hogy nincs közünk az Ifjúsági Szervezethez.

Az egyetlen szervezet, amelyhez közünk lett, az versmondásra tanított, versmondásra és könyvek olvasására, a későbbi latin- és angoltanárnőm vezette, általa töltöttünk négy napot a Márton Áron kollégiumban, ahová Illés Zoltán egyetemi hallgató (összesen négy magyar politikussal fogtam kezét, ha beleszámíthatom a kisradanováci fideszes környezetvédelmi minisztert is, aki akkor még – mondom – egyetemista volt, Magyar Bálinttal, amikor átadta a Móricz-ösztöndíjameről szóló papírt, de elnézett a fejem fölött, Thürmer Gyulával, amikor Belgrád után a szabadkai szocialistákat is meglátogatta, és minden újságrónak kötelező volt kezét fogni vele, hát ő a szemembe nézett, de én az övében nem láttam semmit, és Göncz Árpáddal a Népkör újjávarázsolt épületének átadásán, azt hiszem, az normális érzés volt), korábban a tanárnőnk csoportjának tagja hívott meg bennünket, Kosztolányit szavaltuk és a Szépművészeti Múzeumban múltattuk az időt, nem tudom, hogy a mellénk rendelt honvédelmi referens, aki egész vonatúton hallgatott (most én is elhallgatom a nevét), merre járt, bolyongott szegény.

Amikor tehát 1983 nyarán a Városi Könyvtárba kerültem kötelező gyakorlatra, azt hittem, menten meghalok az unalomtól. A régi könyvek osztályán voltam csak éber, mert ott fáztam. Néhány nap után a könyvtárosok magunkra hagytak bennünket, poroljuk csak nyugodtan a tudományos osztály állományát. Akkor mentem föl a padlástérbe, és úgy emlékszem, le sem jöttem onnan, ott ülök a Bácsmezei Napló-, Szabadkai Hírlap-, Bácskai Hírlap-, Bácsország-példányok között.

Néhány évvel később a Városháza folyosóin bolyongtam, mert nem tudtam szabadulni attól a gondolattól, hogy Casanova szökését a börtönből csak úgy érthetem meg, ha a fejemben feltérképezem a Városháza furcsa, kanyargós folyosóit, börtönemeletét. Erre azért is szükségem lett volna, mert összefüggő szöveget akartam írni (azóta is) Csáthról, aki nagyon megvetette a Városházát, de nem a nőket. A kettejük közti hasonlóságot nem a kúrótúrák számosságában, inkább a két város sorsában kerestem volna (azóta is), amihez még Gavriło Princip szerencsétlen sorsa is társult később, ugyanis mint azt egy Szarajevóból menekült újságíró kollégámtól (Ottlik bridzskönyve miatt tanult meg magyarul) megtudtam, a szabadkai óvodák igazgatónőjének nagyanyjába volt szerelmes, aki kikoszarozta – fél órával később jött a golyó.

Ott bolyongtam a folyosókon, amikor meghallottam az Újvidéki Rádió dél és fél egy között sugárzott magyarnóta-műsorát. Jákó Vera a kovácsoltvas lépcsőkorlátok között. Elindultam a hang irányába – így ismertem meg Magyar Lászlót. Casanova börtönével mégsem hozakodhattam elő, így aztán előadtam, hogy engem a régi utcanevék érdekelnek, mert egy csomó jegyzetem van a Bácsmezei Naplóból, amit emiatt nem tudok használni. Ez is igaz volt. Évekkel később, talán éppen a halála előtti tavaszon mesélte, nem hitte egy szavamat sem, és csak azért segített, mert jó érzés volt, hogy egy csitri ilyeneket talál ki.

Néztem a térképeket, épületek tervrajzait, jóváhagyásokat, fellebbezéseket, bárcákat: leginkább a szakadozásokat, a régebbnél régibb vonalakat, kacskaringós aláírásokat – évekig.

Csak a kicsi dolgok, azok érdekelnek. A nagy összefüggések megzarnak. Asszonyi elmém, no.

Országot vissza nem veszek.

Bele is szakadnék, annyi volt belőle.

De ez a vidéki város jó nekem.

Még szép, hogy jó, ami jó. Ha, akkor az tévedés.

Ráülök és semmi ha. Ez a meghódítás!

Viszont, most éppen megint csinálódik egy ország. És ha jól értem, akkor most megint eldől, hogy mi vagyok én. *Az Európa Tanács és az EBESZ podgoricai irodáinak megküldött, vasárnap közzétett nyílt levelében annak a véleményének adott hangot, hogy a kisebbségi és az emberi jogokról szóló alapokmány preambulumban a nemzeti kisebbség terminusának megtartása kérdéssé teszi nemcsak a számbelileg kisebbségi népek, hanem a montenegrói nép eredeti és államalkotási jogát. „A nemzeti kisebbség fogalmának kitartó szorgalmazása arra enged következtetni, Szerbia-Montenegró a polgári, multietnikus és multinacionális népek közössége helyett nemzeti közösségként kíván megalakulni, egy államalkotó nemzettel és több nemzeti kisebbséggel.”*

Testvéreim! Tengerre magyar, kiáltana a nagyapám, közös, kisebbségi tengerünkre!

Ha nem vigyáznak, lesz egy kicsi tengerünk, de azon belül is kisebbségi tengerünk lesz, és ilyen azért még nem volt!

A végén még úgy összekeveredünk, mint Déry Tibor és Füst Milán 1933-ban Dubrovnikban.

Nem tudom, mi a nagy-szabadság lényege. A víziójával nem vagyok tisztában. De nem is így. 1789 hármas jelszavát értem, s ha jól látom, az meg is tud valósulni – részleteiben. Vagy-vagy, lehet választani: úgy tűnik, a sikeresebb megoldás a szabadság. A testvériségbe és egyenlőségbe kicsit sokan haltak bele az utolsó egy-kétszáz évben. Miközben sem testvérek, sem egyenlőek nem lettek. Mintha a testvériség és egyenlőség mozgatója az irigység, kapzsiság lenne. *(A kommunisták mindig az egészről beszélnek, sosem a részletekről. A részleteket ellopják. HC 405.)* Az elkeseredettség is természetesen, de amennyit az elkeseredett, mezítlásos sokaság, a felhasználható tömegmennyiség magáénak tudhat, az nincs arányban elhullásuk mértékével.

Akik a szabadságért haltak, azokért imát mondunk. És nagyon koncentrálunk közben, hogy sikerüljön meglelni, meglátni azt a keskeny vonalat, ami a szabadságért való meghalás és a testvériségbe–egyenlőségbe való belehalás között van. Errefelé olyan gyorsan követte egymást e kettő, hogy egymásba is csúszott, össze is keveredett. S amikor összekeveredett, felpúposodott, akkor – minálunk, hogy ilyen otthonos szavakat használjak – sziget lett belőle, meztelen, kopasz sziget. Leg-

utoljára rövid, de intenzív verések és akták sokasága (2000 nyarán többezer alkalom).

A szabadságért halt meg gróf Batthyány Lajos Aradon, és a Nemzetközi Brigád számos katonája a guadalajarai, guadalquiri, madridi harcokban, a Korvin-közben – kicsi mozzanatokkal dolgozunk, nem széles ecsetvonásokkal. És nem keresünk egyetlen választ, mert akkor választani kell. Választani: Petőfi vagy Arany?

Vannak olyan tiszta és nemes pillanatai az ember létezésének, amikor az agyát köd üli meg, és képtelen elővigyázatosan, megfontoltan cselekedni, az adrenalin átveszi az irányítást, és kitör a forradalom! Úgy tapasztaltam – noha így utólag már örülök, hogy semmi végzetes és visszafordíthatatlan nem történt –, hogy van ilyen pillanat.

Ezért is óvatoskodom ezzel a szabadság-dologgal. Igyekszem megérteni, föltérképezni határait, azokat a keskeny vonalakat. Ami mégiscsak lehetetlen. 2000 októberében, amikor a tömeg minden este végighömpölygött a városon, de különösen október 5-én este, amikor a börtön falai izzottak a felhalmozódott energiáktól, míg ki nem engedték az Ellenállás aktivistáit, majd a szocialisták irodáinak ablakaiból meggyújtott, égő lobogó papírok hullottak alá, éreztem azt az erőt, a ködöt és adrenalinot, bár józan is voltam, mert a fiam otthon várt (amolyan vidékies, háziasszonyos forradalmi hozzáállás ez bennem, belátom), éreztem a delejt, ami nálam komolyabb embereket valóban képessé tesz arra, hogy összeütközzenek: rendőrökkel, csendőrökkel, lovakkal, gumibotokkal, szuronyokkal és így tovább. A delej a tömegből árad, persze. De az otthoni, indulás előtti pillanatokban születik. Amikor már tele a tők. Konkrétabban: Tele a faszom, ne baszogassanak már, hagyjanak békén! De komolyan. És ilyenkor ami kell, az a szabadság.

Itt álljunk meg!

A szabadságból majd következik valamiféle egyenlőség (törvény előtt, orvos előtt – azt hiszem, ennyi szinte elég is) és testvériség (hm).

De hát errefelé nem lehet az emberrel bírni, olyan a természete.

Nem tud megállj-t parancsolni.

Errefelé – mondom, és remélem, kellőképpen homályosan hagyom a helyszínt. Mert ez már nem kicsi terület és – hirtelen azt veszem észre – nem is kicsi idő.